

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет бізнес-технологій та економіки

(повне найменування інституту, факультету)

Економіка та митна справа

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка
до дипломного проєкту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: Демографічна криза в Україні та її вплив на національний ринок праці

Виконав: студент(ка) II курсу,
групи БТЕ-0213м

Спеціальності 051 Економіка
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Управління персоналом та економіка праці

Колядюк Ю.А.

(прізвище та ініціали)

Керівник Лісніченко М.О.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Морозов Д.М.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет Бізнес-технологій та економіки
 Кафедра Економіка та митна справа
 Ступінь вищої освіти магістр
 Спеціальність 051 Економіка
 (код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Управління персоналом та економіка праці
 (назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

Соколов А.В.
 «14» жовтня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Колядюк Юлія Андріївна
 (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Демографічна криза в Україні та її вплив на національний ринок праці

керівник проєкту (роботи) Лісніченко Маргарита Олександрівна, к.е.н., доцент.,
 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «04» листопада 2024 року № 451

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 11.12.2024 р.
 3. Вихідні дані до проєкту (роботи) праці українських і зарубіжних вчених, матеріали періодичних видань, статистичні матеріали, законодавчі акти

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Теоретичні засади демографічної кризи та її впливу на ринок праці.
2. Аналіз демографічної кризи в Україні та її впливу на ринок праці.
3. Шляхи подолання наслідків демографічної кризи та стабілізації ринку праці України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Лісніченко М.О., доцент кафедри ЕМС	14.10.24	05.11.24
2	Лісніченко М.О., доцент кафедри ЕМС	14.10.24	12.11.24
3	Лісніченко М.О., доцент кафедри ЕМС	05.11.24	19.11.24
Нормоконтроль	Горбань С.Ф., доцент кафедри ЕМС	30.11.24	06.12.24

7. Дата видачі завдання «14» жовтня 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	02.09.24-11.09.24	
2	Вивчення літературних джерел	15.09.24-23.10.24	
3	Збір матеріалу на дипломну роботу	15.09.24-05.11.24	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	14.10.24-05.11.24	
5	Виконання першого розділу	14.10.24-05.11.24	
6	Виконання другого розділу	16.10.24-12.11.24	
7	Виконання третього розділу	05.11.24-19.11.24	
8	Формування висновків та рекомендацій	20.11.24-26.11.24	
9	Оформлення дипломної роботи	05.11.24-26.11.24	
10	Перевірка роботи керівником	27.11.24-30.11.24	
11	Одержання відгуку та рецензії	08.12.24	
12	Попередній захист дипломної роботи	04.12.24-08.12.24	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.24	
14	Захист дипломної роботи	19.12.24-24.12.24	

Студент(ка)

(підпис) Колядюк Ю.А.
(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис) Лісніченко М.О.
(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить 100 с., 3 табл., 15 рис., 72 джерел.

Об'єкт дослідження – демографічна ситуація в Україні та її взаємозв'язок із функціонуванням національного ринку праці.

Предмет дослідження – вплив демографічної кризи, зокрема процесів старіння населення, міграції та скорочення працездатного населення, на функціонування та стабільність національного ринку праці України.

Мета роботи – теоретико-методологічне дослідження демографічних тенденцій і їхнього впливу на трудові ресурси, а також розробка рекомендацій для пом'якшення наслідків демографічної кризи та стабілізації ринку праці України.

Методи дослідження – системний, історичний, діалектичний, структурно-функціональний, абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, статистичний аналіз.

Демографічна криза є одним із найгостріших викликів, що впливають на соціально-економічний розвиток України. Вивчення впливу демографічної кризи на ринок праці є ключовим для розробки ефективних стратегій державного регулювання зайнятості, адаптації соціальних політик до нових умов та створення умов для стійкого розвитку економіки.

В роботі викладені:

- а) теоретичні засади демографічної кризи та її впливу на ринок праці;
- б) аналіз демографічної кризи в Україні та її впливу на ринок праці;
- в) шляхи подолання наслідків демографічної кризи та стабілізації ринку праці України.

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА, МІГРАЦІЯ, РИНОК ПРАЦІ, СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ, ТРУДОВІ РЕСУРСИ, ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ

ЗМІСТ

Завдання на дипломну роботу	2
Реферат	4
Вступ	6
1 Теоретичні засади демографічної кризи та її впливу на ринок праці	9
1.1 Визначення демографічної кризи та основні чинники її виникнення	9
1.2 Вплив демографічних змін на структуру і динаміку ринку праці	16
1.3 Державне регулювання демографічних процесів	25
Висновки до 1 розділу	34
2 Аналіз демографічної кризи в Україні та її впливу на ринок праці	35
2.1 Дослідження основних демографічних тенденцій в Україні	35
2.2 Дослідження демографічних втрат спричинених зовнішньою вимушеною міграцією в Україні	45
2.3 Дослідження впливу демографічної кризи на ринок праці України	55
Висновки до 2 розділу	64
3 Шляхи подолання наслідків демографічної кризи та стабілізації ринку праці України	65
3.1 Адаптація ринку праці України до старіння населення	65
3.2 Удосконалення міграційної політики з метою збереження трудового потенціалу України	73
3.3 Напрями стабілізації та відновлення ринку праці України в повоєнний період	82
Висновки до 3 розділу	89
Висновки	90
Перелік посилань	92

ВСТУП

Актуальність теми. Демографічна криза є одним із найгостріших викликів, що впливають на соціально-економічний розвиток України. Старіння населення, значна трудова міграція, а також зменшення частки економічно активного населення створюють серйозні загрози для ринку праці, системи соціального забезпечення та економічної стабільності держави. Особливої актуальності ця тема набуває в умовах повномасштабної війни, яка загострила демографічні проблеми через втрати населення, внутрішнє переміщення та посилення еміграційних процесів.

Вивчення впливу демографічної кризи на ринок праці є ключовим для розробки ефективних стратегій державного регулювання зайнятості, адаптації соціальних політик до нових умов та створення умов для стійкого розвитку економіки.

Актуальність теми обумовлена загрозливими демографічними тенденціями, які впливають на економічну безпеку країни та потребують комплексного підходу до їх вирішення з урахуванням викликів воєнного часу. Саме цим зумовлений вибір і актуальність теми магістерської роботи.

Вплив демографічної кризи на соціально-економічний розвиток та ринок праці України є важливим напрямком наукового аналізу. Значний внесок у вивчення різних аспектів демографічних процесів і їх впливу на економіку зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких: Е. Лібанова, В. Стешенко, О. Грішнова, М. Птуха, О. Позняк, Т. Коваленко, Дж. Колеман, Д. Блум та інші.

Попри значний науковий доробок, демографічна криза в Україні має складний і багатогранний характер, що супроводжується скороченням трудового потенціалу, старінням населення, значною трудовою міграцією та зміною структури зайнятості. Це обумовлює необхідність подальшого дослідження шляхів мінімізації негативних наслідків демографічних змін та розробки стратегій стабілізації ринку праці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень збігається з фундаментальними науковими дослідженнями кафедри економіки та митної справи: «Дослідження формування та функціонування бізнес-екосистем в умовах сталого розвитку».

Мета і задачі дослідження. Метою дипломної роботи є теоретико-методологічне дослідження демографічних тенденцій і їхнього впливу на трудові ресурси, а також розробка рекомендацій для пом'якшення наслідків демографічної кризи та стабілізації ринку праці України.

Для досягнення поставленої цілі в роботі вирішено наступні задачі:

- визначено поняття демографічної кризи та основні чинники її виникнення;
- обґрунтовано вплив демографічних змін на структуру і динаміку ринку праці;
- розглянуто державне регулювання демографічних процесів;
- досліджено основні демографічні тенденції та демографічні втрати спричинені зовнішньою вимушеною міграцією в Україні;
- проаналізовано вплив демографічної кризи на ринок праці України;
- запропоновано шляхи адаптації ринку праці України до старіння населення;
- розроблено пропозиції щодо удосконалення міграційної політики з метою збереження трудового потенціалу України;
- запропоновано напрями стабілізації та відновлення ринку праці України в повоєнний період.

Об'єктом дослідження є демографічна ситуація в Україні та її взаємозв'язок із функціонуванням національного ринку праці.

Предметом дослідження є вплив демографічної кризи, зокрема процесів старіння населення, міграції та скорочення працездатного населення, на функціонування та стабільність національного ринку праці України.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою

дослідження послужили праці вітчизняних і закордонних вчених, які присвячені дослідженню демографічної ситуації в країні та її впливу на соціально-економічний розвиток та ринок праці України.

Вирішення задач, що поставлено у дослідженні, здійснювалося із застосуванням системного і процесного підходів, функціонально-цільового, абстрактно-логічного методів.

В роботі використано системний, історичний, діалектичний, структурно-функціональний методи дослідження, абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, статистичний аналіз.

Інформаційною базою дослідження послужили законодавчі акти Верховної Ради України, статистичні дані Державної служби статистики України, законодавча база України, узагальнені результати наукових досліджень, матеріали періодичної преси, науково-практичних семінарів і конференцій, соціологічних досліджень.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в магістерській роботі рекомендації щодо подолання наслідків демографічної кризи та стабілізації ринку праці України можуть бути використані для формування стратегій соціально-економічного розвитку на державному та регіональному рівнях. Матеріали роботи також можуть бути корисними для органів місцевого самоврядування, підприємств, аналітичних центрів та закладів освіти.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у комплексному аналізі впливу демографічної кризи на ринок праці України та розробці нових підходів до її подолання, що відображено у таких положеннях:

удосконалено:

підходи до адаптації ринку праці до старіння населення шляхом впровадження гнучких форм зайнятості для осіб старшого віку та програм навчання протягом життя;

дістали подальшого розвитку:

концепція державного регулювання демографічних процесів у контексті міграційної політики;

напрями стабілізації ринку праці в умовах поствоєнної відбудови, зокрема через створення нових робочих місць та розвиток цифрової економіки.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні результати дипломної роботи були викладені і ухвалені на Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених «Сучасні напрями розвитку економіки і менеджменту підприємств України» (Харків, 2024 р.).

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 100 сторінок, 3 таблиці, 15 рисунків. Список використаних джерел нараховує 72 найменування.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА РИНОК ПРАЦІ

1.1 Визначення демографічної кризи та основні чинники її виникнення

Населення країни є основним рушієм її розвитку, що забезпечує як економічне зростання, так і соціальну стабільність. Кількісні та якісні характеристики населення формують підґрунтя для продуктивного функціонування будь-якої держави, адже саме люди створюють матеріальні блага, надають послуги та споживають їх. Демографічні ресурси забезпечують працездатність національної економіки та є фундаментом для розвитку суспільних інститутів. Якість населення визначається його освітнім рівнем, професійною підготовкою, здоров'ям, соціальною активністю тощо, що безпосередньо впливає на продуктивність праці та конкурентоспроможність держави на світовій арені.

Кількість населення, у свою чергу, визначає масштаби внутрішнього ринку та обсяг трудових ресурсів. Населення, як фактор виробництва, забезпечує розвиток виробничих та невиробничих секторів економіки, створюючи базу для податкових надходжень та фінансової стабільності держави.

Таким чином, наявність достатнього населення, як з кількісної, так і з якісної точки зору, є основною умовою сталого розвитку держави. Проте сучасні демографічні тенденції в Україні свідчать про погіршення цих показників, що ставить під загрозу економічну стабільність і соціальну безпеку країни [1, с. 50-56].

Поняття «криза» в широкому сенсі означає різкий, значний відступ від нормального стану, що супроводжується порушенням стабільності та функціональності системи. Це може бути як економічна, політична, так і соціальна криза. Кризовий стан характеризується напруженістю, яка загрожує нормальному функціонуванню системи, потребує швидких і радикальних рішень для відновлення балансу [2, с. 12].

Демографічна криза — це особливий вид кризи, який пов'язаний з погіршенням демографічних показників, таких як рівень народжуваності, смертності, міграційні процеси тощо. Демографічна криза означає нестачу населення для підтримки сталого соціально-економічного розвитку, коли значно знижується кількість трудових ресурсів, а структура населення змінюється на користь літніх людей, що спричиняє зростання соціального навантаження на економіку. Це, у свою чергу, призводить до зниження темпів економічного зростання, зменшення інвестицій у людський капітал та погіршення якості життя населення.

Демографічна криза може мати тривалий характер і охоплювати кілька поколінь, що робить її особливо небезпечною для держав, оскільки процеси відновлення демографічних показників є надзвичайно повільними. Криза демографії має комплексний характер, і її наслідки відображаються не лише на ринку праці, але й у системах охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення. У сучасному світі демографічні кризи часто посилюються через війни, економічну нестабільність, політичні конфлікти та міграційні процеси, що вимагає системного підходу до їх вирішення [3, с. 141-148].

Для оцінки демографічної ситуації в країні використовується низка кількісних показників, які відображають кількість і склад населення, а також динаміку його зміни. До таких показників належать:

- чисельність населення — загальна кількість людей, які постійно проживають на території країни. Це базовий показник, який дає загальне уявлення про людські ресурси держави;
- природний приріст населення — різниця між кількістю народжених і померлих за певний період. Цей показник відображає тенденцію до зростання або зменшення населення внаслідок природних факторів;
- народжуваність — кількість народжених дітей на 1000 осіб населення за певний період. Високий рівень народжуваності свідчить про демографічне зростання, а низький — про загрозу вимирання населення;

- смертність – кількість померлих на 1000 осіб населення. Цей показник відображає стан охорони здоров'я, екологічну ситуацію та загальну якість життя;
- тривалість життя – середній вік, до якого доживає населення країни. Це один з ключових показників, що характеризує якість життя населення;
- коефіцієнт залежності – співвідношення між працездатним населенням та тими, хто не є економічно активним (діти та пенсіонери). Високий коефіцієнт залежності свідчить про значне соціальне навантаження на працездатну частину населення;
- міграційний приріст або відтік – різниця між кількістю людей, які емігрували, та іммігрували в країну. Міграційні процеси впливають на демографічну структуру країни, змінюючи як кількість населення, так і його вікову та статеву структуру [4, с. 25-32].

Наявність демографічної кризи в країні визначається за рядом критеріїв і показників, що вказують на серйозні проблеми в демографічній динаміці. До таких критеріїв належать:

- скорочення чисельності населення. Якщо природний приріст населення є негативним протягом тривалого періоду, це свідчить про зменшення кількості жителів країни. Таке явище може мати критичні наслідки для економіки, оскільки зменшується кількість працездатних громадян;
- низький рівень народжуваності. Коли коефіцієнт народжуваності нижчий за рівень, необхідний для простого відтворення населення (2,1 дитини на одну жінку), країна поступово втрачає демографічний потенціал. Це спричиняє старіння нації та збільшення навантаження на соціальні системи;
- високий рівень смертності. Особливо небезпечними є високі показники смертності серед працездатного населення. Це може бути наслідком погіршення стану охорони здоров'я, екологічних проблем або соціальних потрясінь, таких як війни або економічні кризи;
- старіння населення. Показник старіння визначається як частка людей віком 65 років і більше у загальній чисельності населення. Якщо ця частка

перевищує 20%, країна стикається з проблемою старіння нації, що загрожує збільшенням витрат на соціальне забезпечення та скороченням робочої сили;

- зростання коефіцієнта залежності. Якщо частка пенсіонерів і дітей щодо працездатного населення постійно зростає, це є негативною тенденцією, що впливає на економіку. У такій ситуації працездатне населення змушене підтримувати все більшу кількість непрацездатних громадян, що призводить до зростання податкового навантаження і соціальної нестабільності;

- міграційний відтік. Високі показники еміграції, особливо серед молоді та кваліфікованих працівників, призводять до втрати інтелектуального потенціалу та скорочення робочої сили. В умовах демографічної кризи це посилює проблеми на ринку праці та знижує конкурентоспроможність країни;

- тривалий від'ємний демографічний тренд. Якщо негативні демографічні показники зберігаються протягом десятиліть, це свідчить про глибоку демографічну кризу, вихід з якої потребує серйозних структурних змін у державній політиці [5, с. 46-51].

Таким чином, демографічна криза є одним з найбільших викликів для соціально-економічної безпеки держави. Вона призводить до зменшення робочої сили, збільшення соціального навантаження на економіку та погіршення загальної якості життя.

У контексті сучасних демографічних процесів, вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу та злагоджених дій на рівні державної політики та суспільства в цілому.

Демографічна ситуація в будь-якій країні формується під впливом низки внутрішніх та зовнішніх чинників, які визначають динаміку чисельності, структури та розподілу населення. Ці чинники можуть бути як природними, так і соціально-економічними, політичними або культурними, і кожен з них по-різному впливає на демографічні процеси в країні.

Непиталюк А. Виділяє таку класифікація чинників впливу на демографічну ситуацію (рисунок 1.1) [6, с. 44–59].

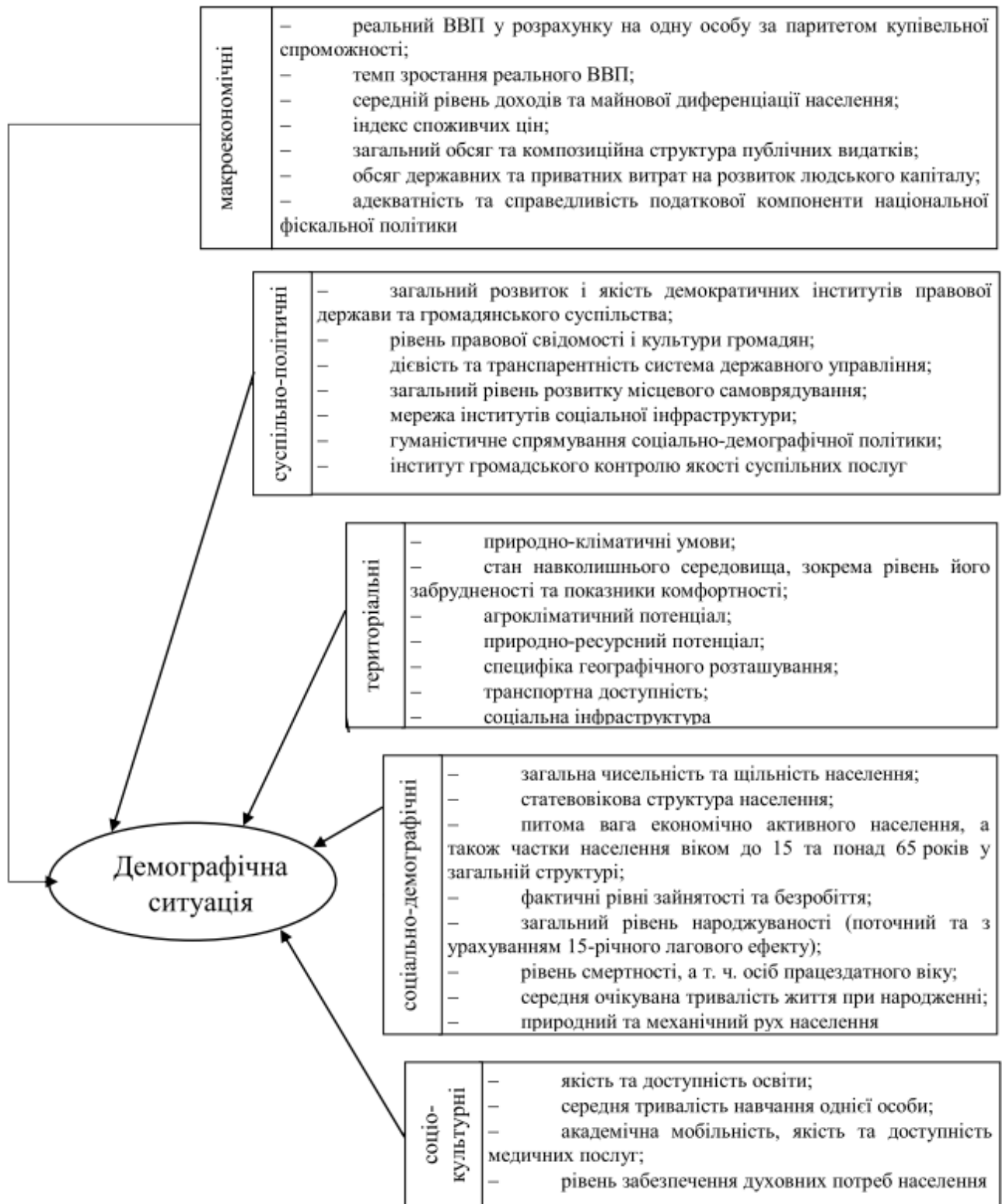

Рисунок 1.1 - Класифікація чинників впливу на демографічну ситуацію

Назарова О. Ю. виділяє такі основні групи чинників, що визначають її демографічну ситуацію: природні чинники; соціально-економічні чинники;

політичні; культурні; демографічні; міграційні; здоров'я населення як чинник демографічної ситуації [7, с. 286-290].

Природні умови, зокрема клімат, географічне розташування, доступність природних ресурсів, безпосередньо впливають на чисельність і розподіл населення на певній території. В регіонах з несприятливими кліматичними умовами (наприклад, екстремальні температури, часті стихійні лиха) рівень народжуваності може бути нижчим, а смертність — вищою. Водночас сприятливі природні умови можуть сприяти зростанню населення і розвитку економіки, що, у свою чергу, підтримує демографічну стабільність.

Соціально-економічні умови є одними з основних детермінант демографічної ситуації, оскільки саме економічне благополуччя та рівень добробуту населення впливають на рівень народжуваності, смертності та міграційні процеси. Високий рівень життя, доступність якісної медицини та освіти, соціальні гарантії сприяють підвищенню народжуваності та зниженню смертності.

На жаль, економічна ситуація в Україні протягом останніх десятиліть зазнала серйозних потрясінь. Тривала економічна криза, починаючи з 1990-х років, масове безробіття, недостатній рівень заробітної плати та низька соціальна захищеність населення суттєво знижують бажання молодих сімей народжувати дітей. В умовах економічної нестабільності більшість громадян відкладає питання народження дітей, що призводить до зниження рівня народжуваності. З іншого боку, складні економічні умови спричиняють високий рівень еміграції населення, особливо молодих і кваліфікованих працівників, що негативно впливає на демографічну ситуацію.

Політична стабільність держави відіграє ключову роль у формуванні демографічної ситуації. В умовах політичної стабільності та передбачуваності держава може здійснювати ефективну соціальну політику, спрямовану на підтримку сімей з дітьми, забезпечення високого рівня охорони здоров'я та освіти, створення сприятливого середовища для проживання. Навпаки, політичні

кризи, війни, конфлікти та нестабільність можуть спричиняти масові міграції населення, підвищення смертності та зниження народжуваності.

Війна в Україні, що почалася у 2014 році та інтенсифікувалася у 2022 році, є одним з основних політичних чинників, що негативно впливають на демографічну ситуацію в країні. Військові дії, масове переселення населення як всередині країни, так і за її межі, загибель мирних жителів, руйнування інфраструктури створюють додаткові демографічні втрати для країни. Внутрішні переселенці часто втрачають соціальні зв'язки та доступ до послуг, що ускладнює процес їхньої інтеграції та відновлення демографічного балансу [8, с. 15-26].

Культура відіграє важливу роль у формуванні демографічної поведінки населення, зокрема у питаннях народжуваності, ставлення до сім'ї, шлюбу та гендерних ролей. У країнах, де традиційно надається велике значення сім'ї та дітям, рівень народжуваності може бути вищим. Водночас у суспільствах, де спостерігається тенденція до індивідуалізації та зростає кількість людей, які відкладають шлюб і народження дітей, спостерігаються демографічні виклики.

В Україні спостерігається поступова зміна культурних моделей поведінки, зокрема щодо шлюбу та сім'ї. Зростає кількість громадян, які відкладають народження дітей на пізніший період, або взагалі обмежуються однією дитиною. Це частково пов'язано з економічними чинниками, проте значною мірою зростає роль особистісних і культурних орієнтацій, що змінюються під впливом глобалізації та європейських стандартів життя [9, с. 73-78].

Важливим аспектом формування демографічної ситуації є внутрішня структура населення, зокрема його вікова, статева та регіональна складові. Одним із ключових демографічних чинників є старіння населення. В Україні частка людей похилого віку постійно зростає, що збільшує навантаження на систему охорони здоров'я та соціального забезпечення. Старіння населення також призводить до скорочення робочої сили, що є критичним для функціонування економіки.

Іншим важливим демографічним чинником є диспропорція між міським та

сільським населенням. Урбанізація, що триває, призводить до концентрації населення у великих містах, залишаючи сільські території без достатньої кількості працездатного населення. Це спричиняє економічну стагнацію в сільських районах, погіршення доступу до соціальних послуг і зменшення рівня народжуваності.

Міграція є важливим чинником, що впливає на демографічну ситуацію, оскільки вона змінює чисельність і склад населення країни. Міграційні процеси можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, і вони суттєво впливають на баланс трудових ресурсів. Еміграція працездатного населення до інших країн з метою пошуку кращих умов життя і праці призводить до втрати кваліфікованих кадрів і демографічних втрат для країни.

Рівень здоров'я населення є важливим демографічним чинником, що визначає показники смертності, тривалості життя і якість трудових ресурсів. Погіршення стану здоров'я громадян, особливо через хронічні захворювання, зниження рівня охорони здоров'я та недостатній доступ до медичних послуг, негативно впливає на демографічну ситуацію. Високий рівень смертності серед працездатного населення, низька тривалість життя та недостатній рівень народжуваності можуть стати серйозними перешкодами для стабільного розвитку країни.

1.2 Вплив демографічних змін на структуру і динаміку ринку праці

Демографічні процеси відіграють фундаментальну роль у функціонуванні національної економіки, безпосередньо впливаючи на ринок праці, продуктивність робочої сили та потенціал для економічного зростання. Зміни у чисельності населення, народжуваності, смертності, міграційних потоках, а також у віковій структурі створюють серйозні виклики для економічної системи країни, особливо в умовах демографічної кризи. Такі процеси як старіння населення, скорочення працездатного контингенту, зростання рівня еміграції в Україні потребують стратегічних рішень на рівні державної політики.

Демографічні процеси мають прямий вплив на економічне зростання та розвиток, оскільки населення є джерелом робочої сили, споживачем товарів і послуг, а також генератором нових ідей та технологій. Становлення та зміцнення економіки країни безпосередньо залежить від демографічного потенціалу, що включає кількість, якість і структуру населення. Зокрема, зменшення чисельності працездатного населення призводить до зниження продуктивності праці та зростання тиску на соціальні витрати.

Для країн, де спостерігаються демографічні проблеми, такі як низька народжуваність, міграція працездатного населення та старіння, питання забезпечення економічного розвитку стає ще більш актуальним. У такій ситуації держава повинна здійснювати реформи, спрямовані на підвищення продуктивності праці, розвиток інновацій та підтримку зайнятості. Важливо також забезпечити соціальний захист для літніх людей, що є одним із ключових факторів підтримки соціально-економічної стабільності [10, с. 25].

Демографічний перехід — це довгостроковий процес змін у народжуваності та смертності, що проходять суспільства на шляху від традиційних до сучасних економічних систем. Цей перехід охоплює декілька етапів:

- перший етап характеризується високими рівнями народжуваності і смертності, що веде до стабільного, але низького рівня зростання населення;
- другий етап настає зі зниженням смертності завдяки покращенню умов життя, медицини та гігієни, що призводить до швидкого збільшення чисельності населення;
- третій етап характеризується зниженням рівня народжуваності, коли суспільство адаптується до нових соціально-економічних умов, і темпи зростання населення сповільнюються;
- на четвертому етапі народжуваність і смертність стабілізуються на низькому рівні, що веде до демографічної стабільності або навіть до скорочення чисельності населення.

Важливим етапом цього процесу є період демографічних дивідендів – це період, коли частка працездатного населення зростає відносно частки залежного (непрацездатного) населення, що включає дітей та літніх людей. Це створює унікальні можливості для економічного зростання, оскільки в цей період економіка може скористатися більшою кількістю працездатного населення при меншому тиску на соціальні витрати.

Демографічні дивіденди є тимчасовим явищем, і тривалість цього періоду залежить від того, як країна використовує цей ресурс. Наприклад, країни Південно-Східної Азії, такі як Південна Корея та Сінгапур, зуміли ефективно використати свої демографічні дивіденди для швидкого економічного зростання шляхом інвестування в освіту, інфраструктуру та інновації.

Для країн, які знаходяться на останніх етапах демографічного переходу, де спостерігається низька народжуваність та високий рівень старіння населення, можливість отримання демографічних дивідендів фактично вичерпана. Це означає, що необхідно шукати інші шляхи для забезпечення економічного зростання, включаючи підвищення продуктивності праці, інвестиції в технології та залучення молодих кваліфікованих фахівців, зокрема з-за кордону [11, с. 32-42].

Демографічна структура є одним із ключових чинників, що впливає на розвиток економіки. Демографічна структура – це розподіл населення за віковими, статевими, освітніми та іншими характеристиками.

Зміни у віковій структурі населення, зокрема зменшення частки молодого працездатного населення та зростання частки літніх людей, мають прямий вплив на економічну динаміку, оскільки вони визначають обсяг та структуру робочої сили, споживання та заощадження в країні.

Економіки, які мають значну частку молодого населення, можуть використовувати його потенціал для економічного зростання, оскільки молодь є джерелом інновацій та нових ідей. Такі країни можуть розвивати нові галузі, розширювати виробництво та споживання, що сприяє економічному зростанню. Наприклад, країни Африки мають високі темпи зростання чисельності молодого

населення, що відкриває для них значні економічні перспективи за умови відповідних інвестицій у освіту та технології.

Натомість, країни зі старіючим населенням, до яких належить і Україна, стикаються з проблемами зменшення чисельності працездатного населення та збільшення частки осіб, які потребують соціальної підтримки. Це створює додатковий тиск на державний бюджет через зростання пенсійних та медичних витрат. Також старіння населення веде до скорочення рівня заощаджень і інвестицій, що може уповільнити темпи економічного зростання [12, с. 55].

Однак, демографічна структура впливає не лише на робочу силу, але й на ринок споживання. Наприклад, старіння населення змінює структуру попиту на товари та послуги. Літні люди більше потребують медичних послуг, товарів для здоров'я, соціальних послуг, тоді як молодь споживає інноваційні продукти, техніку, освітні послуги тощо. Це означає, що економічна структура країни повинна адаптуватися до змін у споживчих пріоритетах залежно від демографічної структури населення.

Старіння населення є одним із найсерйозніших викликів для економіки України. Старіння означає, що частка людей похилого віку зростає, тоді як частка молодого та працездатного населення зменшується. Цей процес має суттєві наслідки для ринку праці, системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та загальної економічної продуктивності.

Основною проблемою старіння є скорочення чисельності працездатного населення, що веде до дефіциту робочої сили. В Україні цей процес вже відбувається: молоді люди масово емігрують в пошуках кращих умов праці, тоді як населення похилого віку залишається в країні. Це створює додатковий тиск на соціальні витрати, оскільки держава змушена збільшувати витрати на пенсійне забезпечення, медичне обслуговування та соціальний захист літніх людей.

Зростання частки осіб похилого віку також призводить до зниження загальної економічної продуктивності, оскільки старші працівники зазвичай мають меншу продуктивність порівняно з молодими. Водночас, зростання

тривалості життя створює потребу у продовженні трудової діяльності осіб похилого віку, що вимагає адаптації ринку праці до нових реалій [13, с. 45].

У країнах з високим рівнем старіння, таких як Україна, цей процес ставить перед економікою значні виклики:

- скорочення трудових ресурсів. Одним із найбільш очевидних економічних наслідків старіння населення є зменшення чисельності працездатного населення. Зростання частки літніх людей означає, що менше осіб бере участь в економічній активності. Умовно зростає частка тих, хто не може або не бажає працювати, тоді як кількість людей, які сплачують податки та роблять внески в соціальні та пенсійні фонди, знижується. Це створює дисбаланс на ринку праці: з одного боку, є дефіцит робочої сили, що може призвести до зростання заробітної плати для залучення працівників, а з іншого боку, знижується загальна продуктивність економіки через зменшення кількості зайнятих. Особливо це стає проблемою для галузей, де потрібна фізична праця або де неможливо швидко автоматизувати робочі процеси;

- зростання витрат на соціальне забезпечення. Старіння населення призводить до збільшення витрат на пенсійне забезпечення, охорону здоров'я та соціальні послуги. Літні люди потребують більше медичних послуг через зростання захворюваності, а також часто є отримувачами різних соціальних виплат і пенсій. Для держави це створює додаткове навантаження на бюджет;

- збільшення тривалості життя означає, що люди залишаються на пенсії довше, що потребує додаткових ресурсів для виплат. Це може призвести до фінансової нестійкості пенсійних систем, особливо в умовах, коли кількість працівників зменшується і скорочуються надходження до соціальних фондів. Таким чином, держава змушена збільшувати витрати на утримання літніх громадян або підвищувати податки для працездатного населення.

- зміни в споживчому попиті. Структура споживчого попиту також змінюється у зв'язку з процесом старіння. Літні люди мають інші споживчі пріоритети порівняно з молодими. Вони менше витрачають на товари тривалого вжитку, такі як автомобілі чи технологічні пристрої, але більше на послуги

охорони здоров'я, медикаменти, житлово-комунальні послуги, а також на соціальні та реабілітаційні послуги. Це впливає на загальну структуру економіки, сприяючи зростанню сектора послуг, орієнтованого на літніх людей, та скороченню попиту на товари й послуги, орієнтовані на молодь. Зменшення активної споживчої поведінки серед старшого покоління також може призвести до уповільнення економічного зростання через зниження сукупного попиту.

– зміни в пенсійній системі та податковій політиці. Один із найбільш суттєвих економічних наслідків старіння населення полягає у необхідності перегляду пенсійних систем та податкової політики. У зв'язку зі зростанням частки літніх людей та скороченням робочої сили уряди змушені реформувати пенсійні системи, щоб забезпечити їхню фінансову стійкість. Це може включати підвищення пенсійного віку, зниження розміру пенсійних виплат, запровадження нових податків або збільшення вже існуючих. Підвищення пенсійного віку є однією з можливих реформ, що дозволяє знизити навантаження на пенсійні фонди. Однак такий крок часто викликає соціальну незадоволеність і може бути неприйнятним для багатьох громадян. Іншим варіантом є перехід на накопичувальні пенсійні системи, де кожен працівник накопичує кошти на свою пенсію. Це зменшує навантаження на державу, але вимагає наявності розвиненого фінансового ринку.

– старіння населення та продуктивність праці. Зростання частки літніх працівників у загальній структурі робочої сили може призводити до зниження середньої продуктивності праці. Літні працівники зазвичай мають меншу фізичну витривалість і можуть бути менш гнучкими у використанні нових технологій, що негативно впливає на загальний рівень продуктивності.

– однак, у певних галузях досвід і знання літніх працівників можуть бути незамінними, що робить їх важливим ресурсом. У цьому контексті розвиток програм підвищення кваліфікації для старших працівників може бути вирішальним для підвищення продуктивності та адаптації до змін на ринку праці.

– проблема старіння в контексті інноваційного розвитку. Інновації є ключовим чинником економічного зростання, але старіння населення може гальмувати розвиток інноваційних секторів. Молоді люди частіше беруть участь у процесах створення нових технологій та впровадження інновацій. В умовах зниження чисельності молодого населення темпи інноваційної діяльності можуть знижуватися. Крім того, старіння населення може обмежити розвиток нових технологій, оскільки літні люди можуть бути менш схильними до використання нових продуктів і послуг. Це створює додаткові труднощі для розвитку секторів, які орієнтовані на нові технології, такі як інформаційні технології, біотехнології тощо.

– фінансові ринки та заощадження. Старіння населення також впливає на структуру фінансових ринків. Літні люди, як правило, менше інвестують у ризиковані активи та більше орієнтуються на стабільні й надійні інвестиції, що впливає на структуру фінансових ринків і доступність капіталу для інноваційних компаній. Зниження рівня заощаджень серед населення старшого віку також може зменшити обсяг доступного капіталу для інвестицій у довгострокові проєкти. Це може уповільнити темпи розвитку інфраструктури, технологій та інших галузей, що вимагають значних капіталовкладень.

– економічна нерівність. Старіння населення може також сприяти зростанню економічної нерівності. Літні люди з вищим рівнем заощаджень та інвестицій матимуть більше ресурсів для забезпечення своєї старості, тоді як менш забезпечені літні люди можуть зіткнутися з фінансовими труднощами. Це вимагає від урядів розробки політики, спрямованої на зменшення соціальної нерівності серед літнього населення, зокрема через покращення системи охорони здоров'я та соціального захисту [14, с. 56-70].

Демографічна ситуація впливає на ринок праці через низку додаткових факторів, які включають зміни в попиті на певні види праці, вплив на продуктивність та інноваційний потенціал, а також вплив на структуру зайнятості та якість робочої сили.

Зміна демографічної структури, зокрема збільшення частки літніх людей, може негативно впливати на загальну продуктивність праці. Старіння населення призводить до зменшення частки робітників у найбільш продуктивному віці (від 25 до 54 років). Літні працівники, хоча й можуть володіти значним досвідом, часто менш гнучкі до впровадження нових технологій і потребують більше часу на адаптацію до змін в умовах праці. Це може сповільнювати темпи інновацій та модернізації на підприємствах.

Крім того, літні працівники частіше потребують додаткових відпусток або мають медичні проблеми, що може впливати на їхню працездатність і, відповідно, на продуктивність.

Демографічна ситуація також впливає на структуру зайнятості та характер робочих місць. Зі зменшенням чисельності молодого населення, ринок праці може стикатися з браком кваліфікованих робітників у таких галузях, як технології, інженерія, наука. Це призводить до зміщення попиту на робочу силу, зосереджуючи його у тих секторах, які орієнтовані на забезпечення послуг для старшого населення.

Зростає також потреба в автоматизації та цифровізації робочих процесів, оскільки зниження чисельності робочої сили вимагає нових рішень для підвищення ефективності праці. Це може призвести до скорочення традиційних робочих місць, особливо у сферах виробництва та обслуговування, і створення нових робочих місць, пов'язаних із цифровими технологіями [15, с. 23-28].

Демографічні зміни, зокрема скорочення народжуваності та старіння населення, мають вплив на зайнятість жінок. У країнах з низьким рівнем народжуваності часто спостерігається збільшення залучення жінок до ринку праці, оскільки соціальні норми змінюються, а потреба у догляді за дітьми знижується. Водночас, через старіння населення зростає потреба у догляді за літніми членами сім'ї, що може сповільнити темпи зростання зайнятості жінок, оскільки вони часто виконують цю роль.

Це підкреслює необхідність активної державної політики щодо підтримки робочих місць для жінок, зокрема шляхом забезпечення доступних дитячих

садків, догляду за літніми людьми та гнучких умов праці. Без таких заходів демографічна ситуація може призвести до посилення нерівності на ринку праці [16, с. 53-60].

Демографічні тенденції, такі як скорочення населення в сільських регіонах і концентрація населення у великих містах, також впливають на ринок праці. В Україні, як і в багатьох інших країнах, спостерігається тенденція до урбанізації, що призводить до диспропорцій у регіональному розподілі робочої сили. У великих містах виникає надлишок робочих місць у певних галузях, тоді як у сільських районах спостерігається нестача робочої сили. Це створює додаткові труднощі для економічного розвитку сільських регіонів і може вимагати спеціальних програм підтримки, таких як інвестиції в інфраструктуру, розвиток місцевого бізнесу та стимулювання підприємницької активності [17, с. 5-15].

Демографічні зміни також впливають на вимоги до кваліфікації робочої сили. Скорочення чисельності молодого населення означає, що зменшується кількість людей, які входять на ринок праці зі свіжими знаннями та навичками. Це може призводити до дефіциту кваліфікованих кадрів у нових та технологічно складних галузях.

Водночас, старші працівники можуть потребувати додаткового навчання або перепідготовки, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці. Це підкреслює необхідність інвестицій у розвиток системи освіти та навчання протягом усього життя, а також створення умов для підвищення кваліфікації [18, с. 40-46].

Старіння населення є серйозним викликом для економіки будь-якої країни, зокрема для України, де демографічна криза набуває загрозливих масштабів. Економічні наслідки цього процесу включають зниження працездатного населення, збільшення витрат на соціальне забезпечення, зміну структури споживчого попиту та необхідність реформування пенсійної системи. Старіння також впливає на продуктивність праці, інновації та розвиток фінансових ринків.

Демографічна ситуація в Україні має багатогранний вплив на ринок праці, впливаючи як на кількість та якість робочої сили, так і на структуру зайнятості

та попит на професійні навички. Для забезпечення стабільного розвитку ринку праці та економіки в цілому необхідні комплексні заходи, спрямовані на адаптацію до змін у демографічній структурі, підтримку освіти та підвищення кваліфікації, а також на розробку ефективної міграційної політики.

1.3 Державне регулювання демографічних процесів

Збереження низького рівня народжуваності, який не забезпечує навіть простого відтворення поколінь, сприйняття продовження життя як ключової цінності розвитку та значні успіхи в зниженні смертності спричиняють старіння населення. Це, в свою чергу, разом із постійними потребами економіки в робочій силі підштовхує держави до активного втручання в демографічні процеси через спеціальні політики. Країни світу на різних етапах розвитку застосовують різні підходи до вирішення демографічних проблем, залежно від їх особливостей. Загалом, ці заходи можна поділити на три основні напрямки:

- регулювання народжуваності: У розвинених країнах, де завершено демографічний перехід і спостерігається низька народжуваність, основною метою є її стимулювання. Водночас, у країнах з високим рівнем перенаселення, як-от у Китаї, демографічна політика спрямовується на обмеження зростання населення;

- зниження рівня смертності: Основна увага приділяється зменшенню смертності серед немовлят та дітей, боротьбі із зовнішніми причинами смертності, такими як травми на виробництві та ДТП, а також профілактиці захворювань. Важливим напрямком є також популяризація здорового способу життя як способу покращення демографічних показників;

- регулювання міграційних процесів: Це включає селективний підхід до імміграції, захист прав емігрантів та підтримку зв'язків із трудовими мігрантами, що працюють за кордоном.

Незважаючи на реалізацію цих заходів, вони здебільшого лише пом'якшують негативні наслідки демографічних змін, не змінюючи кардинально

ситуацію. Однак країни, які впроваджують систематичну і цілеспрямовану демографічну політику, такі як країни Північної Європи, Канада, Австралія та Ірландія, мають не тільки вищі показники людського розвитку, але й стабільну соціально-економічну ситуацію.

Навпаки, держави, в яких демографічна політика має фрагментарний характер і обмежується переважно грошовими виплатами, частіше стикаються з кризовими явищами у демографії, економіці та соціальній сфері. На жаль, до цієї групи належить і Україна, яка вже майже півстоліття перебуває у стані глибокої демографічної кризи [19, с. 21-33].

Тема державного регулювання демографічних процесів є однією з ключових у забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Демографічні процеси, які включають зміни в чисельності, структурі та розподілі населення, мають значний вплив на економічне зростання, соціальну стабільність та стійкість держави. Уряди багатьох країн, усвідомлюючи цей вплив, активно використовують інструменти державного регулювання для формування та реалізації ефективної демографічної політики.

Державне регулювання демографічних процесів можна визначити як систему заходів, що спрямовані на вплив на динаміку та якісні характеристики населення з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку країни. Основними цілями такої політики є забезпечення стабільного зростання або підтримки населення, регулювання його вікової та статеві структури, а також сприяння інтеграції міграційних потоків у національну економіку.

Інструменти державного регулювання демографічних процесів можуть бути різними залежно від демографічних викликів і цілей державної політики. Основними інструментами є:

- фінансові стимули. Це один із найпоширеніших інструментів, який включає надання державних субсидій, пільг або прямих виплат сім'ям для стимулювання народжуваності. Приклади таких заходів включають виплату допомоги при народженні дитини, податкові пільги для багатодітних родин,

фінансування дитячих садків та шкіл, а також підтримку малозабезпечених сімей;

– правові заходи. Це нормативні акти, що регулюють демографічні процеси, включаючи закони про соціальний захист сімей, материнства, дитинства та старості, міграційні політики та трудове законодавство. Правове регулювання спрямоване на створення умов для захисту інтересів населення, а також на забезпечення справедливого розподілу ресурсів між різними віковими групами населення;

– соціальні програми. Уряди багатьох країн розробляють комплексні програми, які спрямовані на покращення якості життя населення. Такі програми можуть включати розвиток медичних послуг, підвищення рівня освіти, сприяння зайнятості молоді та людей похилого віку, а також підтримку сімей, що виховують дітей;

– міграційна політика. Один із ключових аспектів регулювання демографічних процесів — це управління міграційними потоками. Зокрема, країни, які мають низький рівень народжуваності, активно використовують політику залучення іммігрантів для поповнення робочої сили та зменшення дисбалансів на ринку праці;

– інформаційна політика. Важливим інструментом є поширення інформації серед населення про необхідність підвищення народжуваності, здорового способу життя, довготривалої зайнятості та планування сім'ї. Такі заходи можуть бути реалізовані через освітні програми, кампанії в ЗМІ та популяризацію певних моделей поведінки.

Демографічна політика – це комплекс державних заходів, спрямованих на регулювання чисельності, складу, просторового розміщення і відтворення населення. Її основною метою є забезпечення демографічної стабільності, яка є важливим фактором для сталого економічного зростання та соціального розвитку країни.

Типи демографічної політики:

– пронаталістична політика. Спрямована на стимулювання народжуваності. Така політика необхідна в умовах, коли рівень народжуваності в країні є недостатнім для простого відтворення поколінь. Вона включає заходи на підтримку сімей з дітьми, забезпечення доступу до медичних послуг, розвиток соціальної інфраструктури та програм підвищення якості життя.

– антинаталістична політика. Направлена на зниження рівня народжуваності в країнах з високою щільністю населення або у випадках, коли перенаселення стає проблемою для економічного розвитку. Прикладом може бути Китай зі своєю політикою "одна сім'я — одна дитина", яка діяла протягом кількох десятиліть для стримування зростання населення.

– міграційна політика. Зосереджена на управлінні міграційними потоками та включає заходи для стимулювання імміграції, інтеграції іноземних працівників та захисту прав мігрантів. Важливим аспектом є також заходи для забезпечення зв'язку з діаспорами за кордоном, які можуть внести свій вклад в економіку країни.

– політика щодо зниження смертності. Поліпшення системи охорони здоров'я, профілактика хвороб, підвищення рівня безпеки на виробництві та на дорогах, а також боротьба із зовнішніми чинниками смертності є важливими елементами такої політики. Особлива увага приділяється зниженню смертності немовлят та дітей [20, с. 69-75].

Демографічна політика є важливою складовою державного управління, спрямованою на вплив на демографічні процеси з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства. Вона охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на регулювання народжуваності, смертності, міграційних потоків та інших демографічних явищ, що мають прямий або опосередкований вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Демографічна політика різних країн спрямована на вирішення конкретних завдань залежно від демографічної ситуації, соціально-економічного контексту та пріоритетів уряду. Основними напрямками демографічної політики є:

– пронаталістичні заходи – спрямовані на збільшення народжуваності. Така політика застосовується в країнах із низьким рівнем народжуваності, де демографічна криза загрожує старінням населення та скороченням економічно активної частини населення. Заходи включають фінансову підтримку сімей (допомога при народженні дитини, податкові пільги для багатодітних сімей), розвиток доступу до якісної медицини та освіти, впровадження програм, що сприяють рівновазі між роботою і сімейним життям;

– зниження рівня смертності – політика зниження смертності особливо актуальна в країнах з високими показниками смертності серед дітей та дорослих працездатного віку. Основні заходи спрямовані на поліпшення системи охорони здоров'я, боротьбу із захворюваннями, профілактику нещасних випадків та підвищення якості життя. Важливе місце займає боротьба з інфекційними та неінфекційними хворобами, підвищення безпеки праці та транспорту, а також популяризація здорового способу життя;

– міграційна політика – спрямована на управління міграційними потоками з метою поповнення населення, зокрема, робочої сили, або навпаки, на контроль за еміграцією у країнах з високим рівнем відтоку населення. Уряди можуть розробляти стратегії для залучення висококваліфікованих мігрантів, підтримки трудових мігрантів за кордоном, інтеграції іммігрантів у суспільство та економіку;

– стабілізація демографічної структури – цей напрям зосереджений на збереженні балансу між різними віковими групами населення. Особливу увагу приділяють запобіганню старінню населення та створенню умов для активного старіння (залучення людей похилого віку до економічної діяльності, підвищення рівня життя літніх людей) [21, 46-49].

Демографічна політика — це багатогранна система заходів, яка вимагає комплексного підходу та врахування специфіки демографічної ситуації кожної країни. Важливою умовою успішної реалізації такої політики є постійний моніторинг демографічних процесів та адаптація до змін.

Демографічна політика варіюється залежно від ситуації в країні або

регіоні, а також від стадії демографічного переходу, на якій перебуває населення. Ситуація вимагає гнучкого підходу до вирішення проблем, оскільки те, що є ефективним для однієї країни, може не підходити для іншої.

В країнах з низькою народжуваністю та старінням населення (наприклад, більшість країн Європи, Японія) основний акцент політики робиться на підтримку народжуваності та подолання негативних наслідків старіння населення. Заходи включають збільшення виплат для сімей з дітьми, створення умов для поєднання роботи та сімейного життя, впровадження програм активного старіння для залучення людей старшого віку до ринку праці.

У країнах з високим рівнем народжуваності та перенаселенням (деякі країни Африки та Азії) демографічна політика спрямована на зниження народжуваності шляхом покращення доступу до освіти та медицини, пропаганди планування сім'ї та впровадження програм обмеження народжуваності. Це може включати доступ до контрацептивів, навчання в сфері репродуктивного здоров'я та фінансові стимули для планування сім'ї.

У країнах з високим рівнем еміграції (наприклад, деякі країни Східної Європи, включаючи Україну) головною проблемою є втрата працездатного населення, що негативно впливає на економіку. Демографічна політика спрямована на зниження еміграції шляхом створення робочих місць, покращення умов праці та заробітної плати, а також підтримки молодих фахівців.

Країни з високим рівнем імміграції (наприклад, США, Канада, Австралія) використовують імміграцію як інструмент для поповнення населення і збереження демографічного балансу. Політика спрямована на залучення кваліфікованих іммігрантів, їх інтеграцію в суспільство та економіку. Імміграційна політика повинна також забезпечити рівні права для всіх верств населення і запобігти соціальним конфліктам.

У випадку глибокої демографічної кризи, яка триває десятиліттями, як в Україні, необхідні більш радикальні кроки. Держава повинна зосередитися на комплексних програмах підтримки сімей, збільшення доступу до медичних послуг, розвитку освітньої та економічної політики, а також залученні мігрантів

для компенсації втрат населення через еміграцію та низьку народжуваність [22, с. 134-137].

Демографічна стратегія визначає довгострокові цілі та заходи, спрямовані на формування сприятливої демографічної ситуації, що дозволить країні досягати соціально-економічних цілей. Стратегія базується на аналізі поточного демографічного стану та передбачає прийняття комплексних рішень.

Основні компоненти стратегії демографічної політики:

- оцінка поточної демографічної ситуації. Країни аналізують свої демографічні показники, такі як народжуваність, смертність, міграція та інші фактори, для того щоб зрозуміти, які проблеми потребують вирішення. Наприклад, у країнах Європи ключовими проблемами є старіння населення та низький рівень народжуваності, тоді як у деяких країнах Азії та Африки це високі темпи народжуваності та проблеми перенаселення;

- формулювання пріоритетів. На основі аналізу визначаються основні пріоритети державної демографічної політики: стимулювання народжуваності, зменшення еміграції, збільшення тривалості життя тощо;

- комплексні заходи. Для досягнення поставлених цілей необхідні комплексні заходи, що включають соціальні, економічні та правові механізми. Це може бути підтримка сімей, розвиток інфраструктури для дітей, стимулювання міграції, покращення доступу до медичних послуг тощо;

- моніторинг та коригування політики. Ефективна демографічна політика вимагає постійного моніторингу її результатів і коригування заходів відповідно до змін у демографічній ситуації та соціально-економічних умовах [23, с. 55-58].

Демографічна безпека є ключовим елементом національної безпеки, оскільки вона впливає на стабільність та розвиток держави. Це здатність країни підтримувати оптимальний демографічний стан, що дозволяє їй зберігати стійкість до зовнішніх і внутрішніх викликів.

Демографічна безпека — це здатність держави забезпечувати стійке відтворення населення, що сприяє соціально-економічному розвитку, стабільності та збереженню національної ідентичності. В контексті України

демографічна безпека набуває особливої актуальності через поглиблення демографічної кризи, яка включає зменшення чисельності населення, старіння, високий рівень смертності та значну еміграцію.

Основні індикатори демографічної безпеки: коефіцієнт народжуваності (показує кількість народжених на 1000 осіб); коефіцієнт смертності (кількість смертей на 1000 осіб населення); природний приріст (різниця між народжуваністю і смертністю); очікувана тривалість життя (в Україні вона залишається значно нижчою порівняно з іншими європейськими країнами, що є наслідком соціально-економічних проблем та несприятливих умов життя); рівень еміграції (кількість громадян, які виїжджають з країни в пошуках кращих умов життя та праці); співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням (збільшення частки людей похилого віку порівняно з молоддю свідчить про старіння населення).

Основні загрози демографічній безпеці включають:

- старіння населення. Збільшення частки осіб похилого віку у структурі населення може призвести до соціальних та економічних проблем, таких як підвищення навантаження на систему соціального забезпечення, зниження продуктивності праці, скорочення робочої сили та уповільнення економічного зростання.

- скорочення народжуваності. У країнах із низьким рівнем народжуваності демографічна криза може призвести до депопуляції, що не лише загрожує зменшенню населення, але й впливає на скорочення економічної активності;

- еміграція робочої сили. Масова еміграція працездатного населення, особливо молоді, може значно вплинути на економічний розвиток країни, оскільки призводить до втрати кваліфікованих кадрів і скорочення робочого потенціалу [24, с. 65-80].

Демографічна стійкість — це здатність країни підтримувати збалансовану демографічну структуру, яка дозволяє забезпечувати соціально-економічну стабільність та розвиток. Вона включає здатність держави адаптуватися до

демографічних змін і забезпечувати необхідний рівень відтворення населення, уникати різких демографічних змін, які можуть вплинути на її стійкість.

Для досягнення демографічної стійкості необхідно впроваджувати комплексну державну політику, яка буде спрямована не тільки на стимулювання народжуваності, але й на інтеграцію мігрантів, розвиток соціальної інфраструктури та підвищення якості життя.

Ключові заходи для забезпечення демографічної стійкості:

- розвиток сімейної політики. Держава повинна забезпечити умови для підтримки сімей з дітьми, створювати можливості для поєднання кар'єри та сімейного життя;

- інтеграція мігрантів. В умовах старіння населення та зменшення природного приросту важливим елементом стратегії забезпечення демографічної стійкості є залучення іммігрантів та їх успішна інтеграція в економіку країни;

- інвестування в освіту і охорону здоров'я. Для забезпечення демографічної стійкості важливо підвищувати якість освіти та медичних послуг, що сприятиме зростанню народжуваності та зниженню смертності;

- підтримка активного старіння. У країнах з високою часткою осіб похилого віку держава повинна створювати умови для активної зайнятості старших людей, а також підтримувати програми для покращення їхнього здоров'я [25, с. 14-19].

Державне регулювання демографічних процесів є складним і багатокомпонентним процесом, який вимагає застосування різноманітних інструментів та механізмів для досягнення соціальної і демографічної стабільності. Ефективна демографічна політика повинна бути спрямована на підтримку відтворення населення, зниження смертності, інтеграцію мігрантів, а також на розвиток соціальної інфраструктури та створення сприятливих умов для економічного розвитку. Тільки комплексний підхід до регулювання демографічних процесів може забезпечити демографічну стійкість держави та її соціально-економічний розвиток.

Висновки до розділу 1

Демографічна криза визначається як комплекс негативних змін у демографічних процесах, які призводять до скорочення населення і змін у віковій структурі. Основними чинниками, що зумовлюють її виникнення, було визначено соціально-економічні труднощі, недостатню підтримку сімей з дітьми, низький рівень охорони здоров'я, а також несприятливі зовнішні чинники, зокрема війна та економічна нестабільність. Було підкреслено, що демографічна криза створює значні виклики для економічного розвитку країни, знижуючи можливості для відтворення робочої сили та зростання населення.

Процеси старіння населення, зменшення чисельності працездатного населення та активна еміграція призводять до серйозних змін у пропозиції робочої сили. Демографічний перехід, що характеризується зниженням народжуваності та старінням населення, змінює баланс між активним працездатним населенням і пенсіонерами, що створює додаткове навантаження на пенсійну систему та систему соціального захисту. Відповідно демографічні процеси безпосередньо впливають на рівень продуктивності праці, інвестиційну активність і стійкість економічного зростання в довгостроковій перспективі.

Державне регулювання демографічних процесів є критично важливим інструментом для подолання негативних наслідків демографічної кризи. Ефективна демографічна політика повинна включати як короткострокові заходи (економічна підтримка сімей з дітьми, забезпечення доступу до охорони здоров'я), так і довгострокові стратегії, спрямовані на забезпечення демографічної стійкості.

2 АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ

2.1 Дослідження основних демографічних тенденцій в Україні

Населення є ключовим ресурсом і фундаментом, що забезпечує стійкий розвиток та функціонування будь-якої держави. Його якісні характеристики, зокрема рівень освіти, економічна активність і професійна компетентність, відіграють вирішальну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, створенні доданої вартості, наповненні державного бюджету за рахунок податків, розвитку науки, інновацій, технологій та відкритті нових бізнесів. Ці чинники сприяють формуванню нових робочих місць, залученню іноземних інвестицій і загальному соціально-економічному прогресу.

Сьогодні багато розвинених країн Європи та інших регіонів світу стикаються зі складними демографічними викликами. Однією з найгостріших проблем є депопуляція, яка супроводжується прискореним старінням населення. За прогнозами ООН, ці тенденції набуватимуть ще більшого поширення впродовж ХХІ століття, що вже називають «століттям старіння». У багатьох країнах скорочення населення супроводжується зростанням соціально-економічного навантаження на працюючі покоління, дефіцитом робочої сили і збільшенням видатків на соціальне забезпечення літніх людей [26, с. 131-138].

В Україні демографічна ситуація була критичною ще до початку повномасштабної війни. У 1991 році населення країни становило близько 52 млн осіб, проте до 2022 року, навіть до початку повномасштабної війни, ця цифра зменшилась до приблизно 42 млн (рисунок 2.1) [27].

За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень, Україна входить до трійки європейських країн із найбільш інтенсивною депопуляцією. Україна демонструвала один із найнижчих коефіцієнтів народжуваності в Європі, який був недостатнім для простого відтворення поколінь. Причини

включали економічну нестабільність, невпевненість у майбутньому, недостатню підтримку сімей із дітьми.

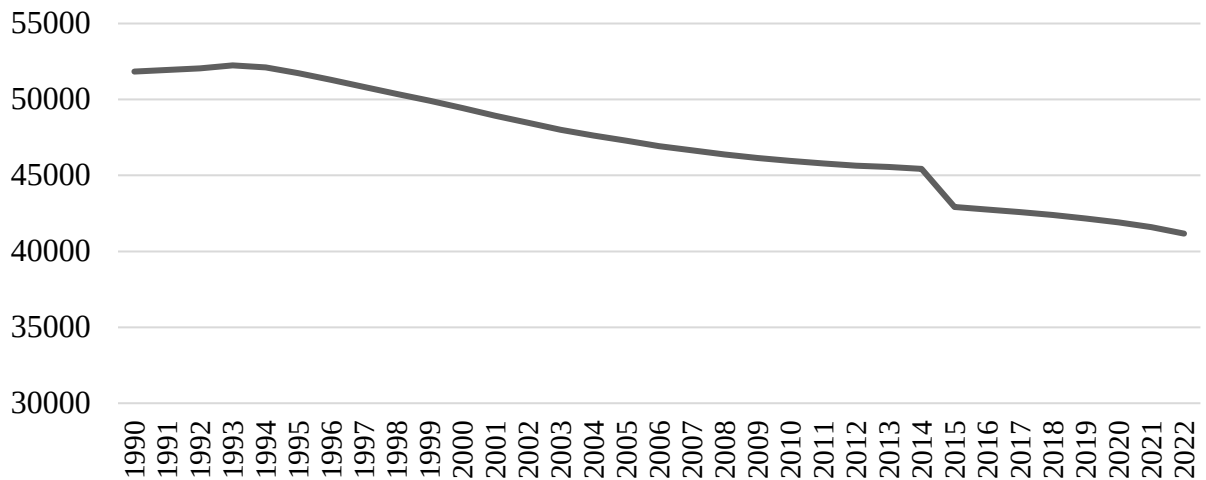

Рисунок 2.1- Динаміка чисельності населення України, тис. осіб

Протягом останніх десятиліть Україна демонструє рівень народжуваності, недостатній для простого відтворення населення і високий рівень смертності (рисунок 2.2) [28].

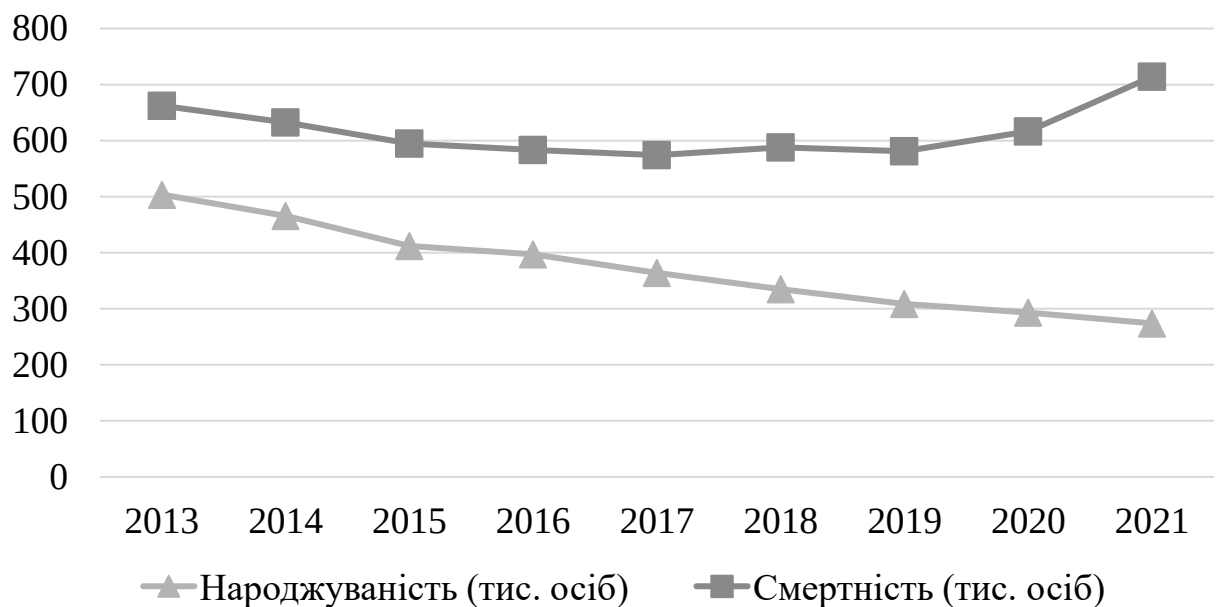

Рисунок 2.2 – Народжуваність та смертність у 2013-2021 рр., тис. осіб.

Дані свідчать про стабільне зростання природного скорочення населення, що пов'язано із зниженням народжуваності та зростанням смертності. Порівняно з розвиненими країнами, Україна має значно вищі темпи депопуляції, що ставить під загрозу соціально-економічну стійкість (таблиця 2.1) [28].

Таблиця 2.1 – Природне скорочення населення в Україні в 2010-2021 рр.

Рік	Природне скорочення населення України	
	млн. осіб	‰
2010	-0.19	-4.2
2011	-0.17	-3.9
2012	-0.17	-3.9
2013	-0.16	-3.8
2014	-0.15	-3.6
2015	-0.18	-4.2
2016	-0.18	-4.3
2017	-0.19	-4.4
2018	-0.21	-4.9
2019	-0.24	-5.6
2020	-0.27	-6.3
2021	-0.31	-7.2

Воєнні дії, які розпочались у 2022 році, значно погіршили демографічну ситуацію. Масова міграція, загибель людей, низька народжуваність і високий рівень еміграції суттєво вплинули на структуру та чисельність населення. Наслідки цих змін проявляються у зростаючому дефіциті робочої сили, старінні працездатного населення та зменшенні потенціалу для економічного зростання. Водночас демографічні процеси мають значний вплив на всі сфери суспільного життя, включаючи політику, економіку, освіту й науку, хоча їх значення нерідко залишається недооціненим.

Демографічний фактор залишається основою розвитку суспільства. Він визначає не лише структуру й чисельність населення, а й слугує рушійною силою матеріального виробництва та суспільного добробуту. Без ефективного

управління демографічними процесами і реалізації відповідної політики майбутній соціально-економічний розвиток будь-якої держави, включаючи Україну, опиняється під загрозою [29].

За останні роки рівень народжуваності постійно знижувався. У 2020–2021 рр. він впав до 1.21, що значно нижче рівня заміщення поколінь – 2.1 (рисунок 2.3) [28].

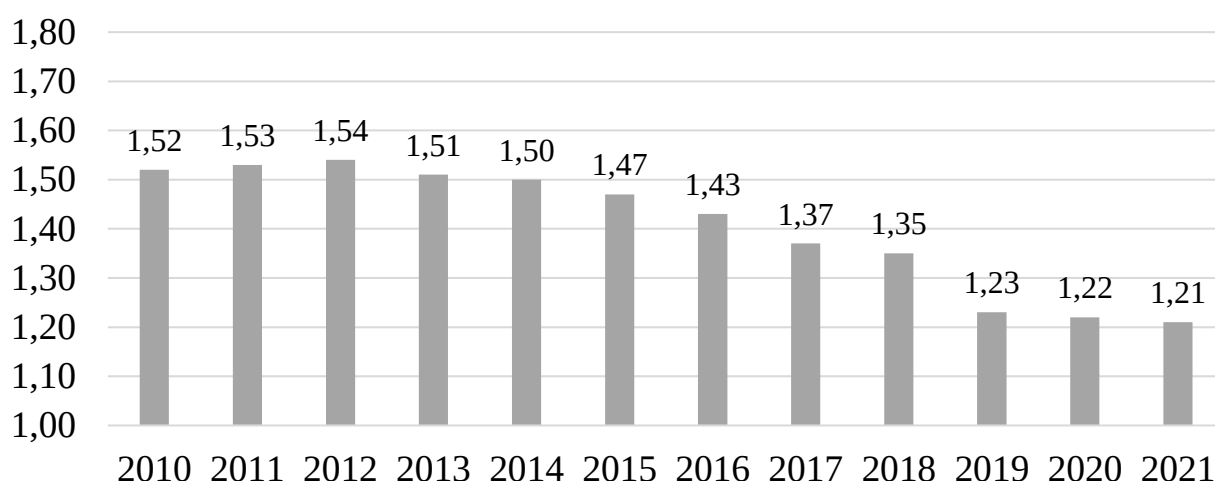

Рисунок 2.3 – Коефіцієнт народжуваності на одну жінку в Україні в 2010–2021 рр

Народжуваність традиційно вища у західних областях України, таких як Закарпатська, Волинська та Рівненська. Це пов'язано з культурними та релігійними особливостями, де багатодітність є більш поширеним явищем.

Середня очікувана тривалість життя є важливим показником демографічного аналізу (рисунок 2.4) [30]. Хоч і незначне, проте зростання середньої тривалості життя у першій половині десятиліття змінилося падінням після 2020 року через пандемію COVID-19.

Західні області мають вищу очікувану тривалість життя порівняно з промисловими регіонами сходу та півдня. Наприклад, у Закарпатській області тривалість життя вища завдяки екологічним факторам, а також меншій щільності промислових підприємств.

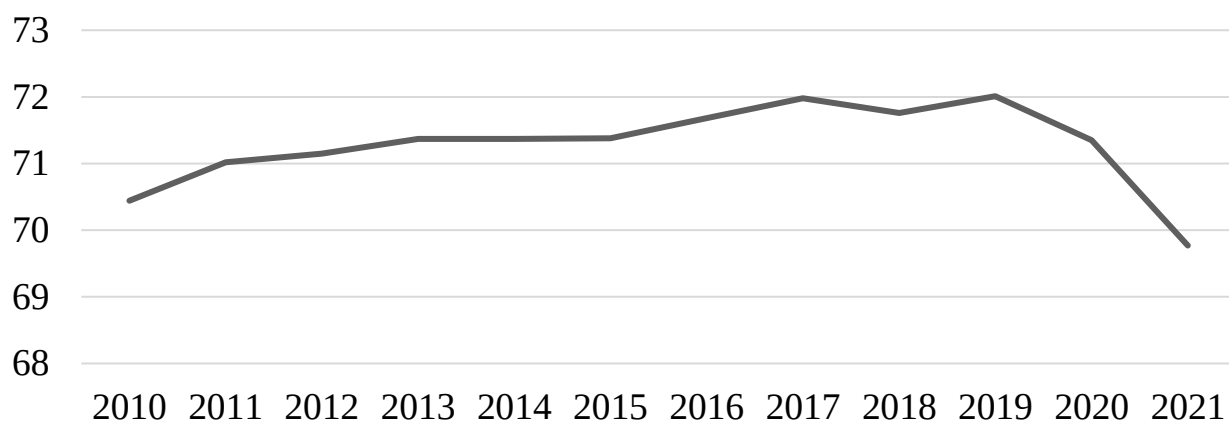

Рисунок 2.4 – Середня очікувана тривалість життя в Україні у 2010-2021 рр., років

На рисунку 2.5 наведена статеві-вікова структура населення України в 2022 році [31, с. 50-54].

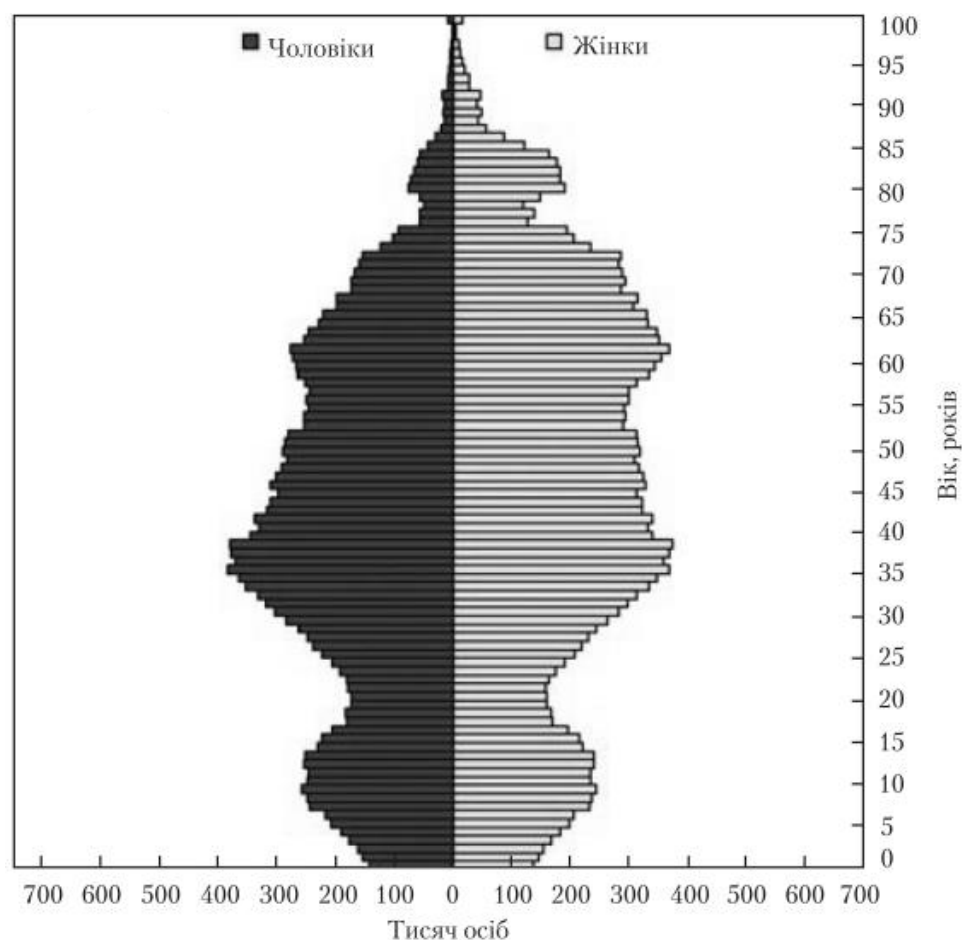

Рисунок 2.5 – Статеві-вікова структура населення України в 2022 році

Статеві-вікова структура населення є фундаментальним демографічним показником, що безпосередньо впливає на економічний розвиток, функціонування соціальної інфраструктури та планування державної політики. Її аналіз дозволяє ефективно розподіляти ресурси між віковими групами, прогнозувати демографічні процеси та розвивати соціальні інститути.

Молодші вікові групи (0–17 років) забезпечують потребу у дитячих садках, школах та інших освітніх закладах. Їхня кількість визначає необхідність у педагогічних кадрах та розвитку відповідної інфраструктури. Працездатне населення (18–60 років) – є основою ринку праці. Кількість осіб у цій групі впливає на економічну активність, рівень зайнятості та податкові надходження. Ця вікова група відповідає за створення валового внутрішнього продукту (ВВП) та забезпечення пенсійної системи через свої внески. Старші вікові групи (60+ років) визначають необхідність у системі пенсійного забезпечення, медичних послуг та соціальній підтримці. Їхній збільшений відсоток в структурі населення створює навантаження на економіку через потребу в додаткових соціальних витратах [32, с. 96-100].

Україна характеризується критичними змінами у статеві-віковій структурі населення, зумовленими демографічною кризою, економічними труднощами та війною. Основні особливості:

- скорочення частки дітей та підлітків: низька народжуваність у попередні десятиліття призвела до зменшення кількості осіб у молодших вікових групах, що впливає на заповненість дитячих садків і шкіл, а також створює ризики для майбутнього поповнення ринку праці;

- скорочення працездатного населення: демографічне старіння, еміграція та втрата працездатного контингенту внаслідок війни призводять до зменшення економічно активної частини населення, що загрожує стабільності пенсійної системи та економічному зростанню;

- зростання частки осіб похилого віку: старіння населення є однією з ключових демографічних проблем. Частка осіб старше 60 років в Україні

збільшується, створюючи значне навантаження на соціальні програми, медицину та пенсійне забезпечення;

– дисбаланс за статтю: традиційно кількість жінок перевищує кількість чоловіків, особливо у старших вікових групах, що пояснюється вищою середньою тривалістю життя жінок та високою смертністю серед чоловіків працездатного віку [33, с. 127-132].

Статеві-вікова структура населення України демонструє критичні виклики для державної політики. Планування в соціальній та економічній сферах має враховувати значний вплив депопуляції, старіння населення та міграційних процесів, щоб забезпечити стабільний розвиток країни та соціальну стабільність.

На рисунку 2.6 наведена динаміка показника міграційного приросту/скорочення на 1000 осіб населення за 1990-2021 роки в Україні [34].

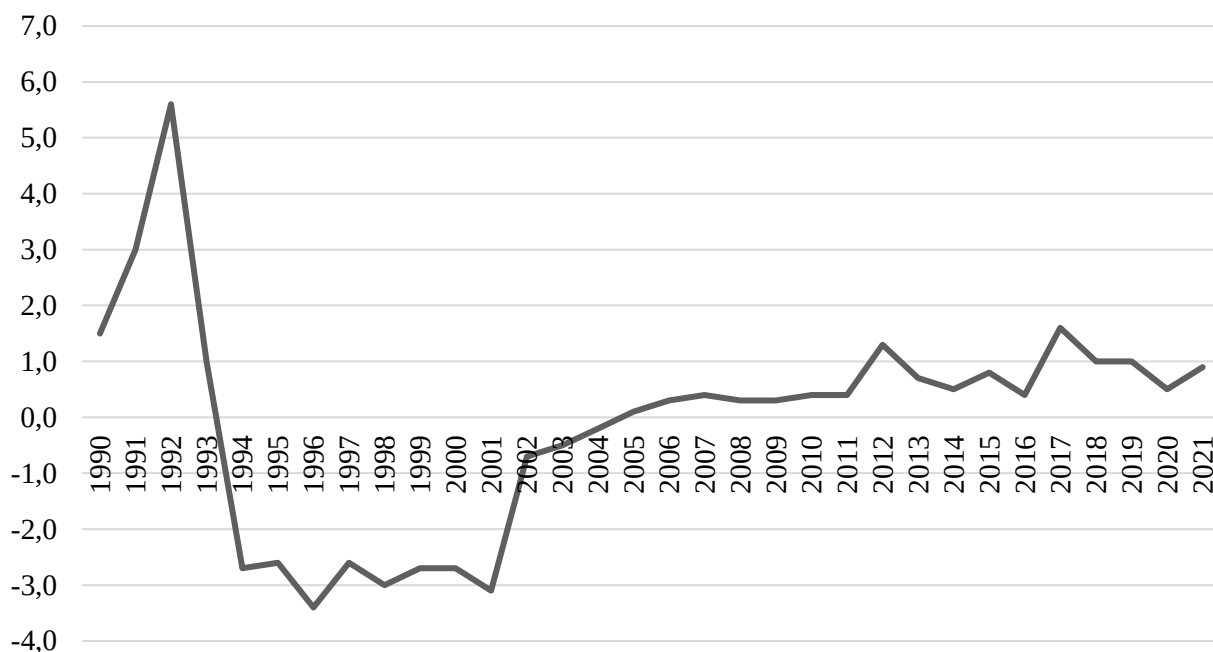

Рисунок 2.6 – Міграційний приріст/скорочення на 1000 наявного населення за 1990-2021 роки в Україні

Протягом 1990–2021 років Україна переживала значні коливання у показниках міграційного приросту/скорочення на 1000 осіб населення. Основні

тенденції можна умовно поділити на три періоди:

- 1990–1993 рр.: позитивний міграційний приріст У цей період спостерігався стабільний приріст населення за рахунок міграції, який коливався між +1,5 і +5,6 осіб на 1000 населення. Це пов'язано з розпадом СРСР, що спричинило повернення етнічних українців до України та зменшення відтоку населення через нестабільність у інших пострадянських державах;

- 1994–2002 рр.: негативне міграційне скорочення У цей період Україна зазнала від'ємного міграційного сальдо, яке досягало найнижчих значень (-3,4 осіб у 1996 році). Причинами були погіршення економічної ситуації після здобуття незалежності та високий рівень безробіття;

- 2003–2021 рр.: стабілізація та поступове відновлення З 2003 року ситуація почала стабілізуватися, а показники міграційного приросту повільно зростали. У період 2010–2014 років сальдо було близьким до нуля, а з 2015 року спостерігається поступове зростання до +1,6 осіб у 2019 році. Основні чинники: поліпшення економічної ситуації в окремі періоди; повернення частини трудових мігрантів; активізація внутрішньої міграції через вторгнення росії на Сході України після 2014 року [35, с. 307-310].

Україна стала одним із головних експортерів трудових ресурсів до країн ЄС та Росії. Це значно вплинуло на вікову структуру населення, оскільки мігрували переважно молоді та працездатні особи. Негативне міграційне сальдо, особливо у 1990-х роках, сприяло загальному скороченню населення країни. Це посилювало демографічну кризу. У другій половині 2010-х років спостерігалось поступове зростання позитивного міграційного приросту, що свідчить про стабілізацію економіки та повернення частини мігрантів.

Україна демонструвала нестабільну динаміку, яка значною мірою залежала від економічних, соціальних та політичних чинників. Хоча останніми роками міграційний баланс почав вирівнюватися, відтік населення залишається проблемою через відсутність привабливих умов для трудової міграції всередині країни [36].

Отже можна виділити такі основні демографічні тенденції в Україні за роки незалежності:

- зменшення чисельності населення: від початку 1990-х років населення України скоротилося з 52 млн осіб до приблизно 41 млн осіб у 2021 році (без урахування тимчасово окупованих територій). Основними причинами стали депопуляція, висока смертність, низька народжуваність та міграція. Ця тенденція є ключовим викликом для демографічної політики країни;

- низька народжуваність: рівень народжуваності залишається одним із найнижчих у світі. Загальний коефіцієнт народжуваності за роки незалежності не перевищував 2,1 дитини на одну жінку, необхідного для відновлення населення. Найнижчі показники спостерігалися в 2001 році (1,1 дитини на жінку). У 2010-х роках показник трохи підвищився, проте залишався недостатнім;

- висока смертність та низька тривалість життя: середня тривалість життя в Україні відстає від країн ЄС на 8–10 років. Смертність особливо висока серед чоловіків працездатного віку через серцево-судинні захворювання, травми, алкоголізм і стреси. Цей фактор значно вплинув на демографічну кризу;

- старіння населення: частка населення віком 60 років і старше зросла з 16% у 1990-х роках до понад 23% у 2021 році. Це спричиняє підвищення навантаження на соціальну та пенсійну системи, скорочення працездатного населення та уповільнення економічного розвитку;

- міграція: з 1990-х років Україна втратила значну частку населення через трудову міграцію до росії та ЄС. У 2010-х роках ситуація стабілізувалася, а згодом спостерігався навіть позитивний міграційний баланс, проте війна 2014 року та повномасштабне вторгнення 2022 року знову погіршили ситуацію;

- дисбаланс статево-вікової структури: унаслідок надмірної смертності серед чоловіків спостерігається гендерна нерівність у старших вікових групах: серед осіб старше 60 років більшість становлять жінки;

- регіональні відмінності: західні області України демонструють дещо

вищий рівень народжуваності та тривалості життя порівняно з південними та східними регіонами. Урбанізація також створює значний розрив у демографічних показниках між містами та селами.

Демографічна ситуація в Україні за останні десятиліття зазнала істотних змін, які були обумовлені низкою взаємопов'язаних чинників. Перш за все, низький рівень народжуваності залишається однією з головних проблем. Це явище пояснюється соціально-економічною нестабільністю, низьким рівнем доходів населення, зростаючими витратами на утримання дітей, а також недостатньою державною підтримкою сімей з дітьми. У сучасному суспільстві також спостерігається зміна пріоритетів молодого покоління, яке часто відкладає народження дітей через прагнення кар'єрного розвитку та самореалізації.

Висока смертність є ще однією критичною проблемою. Основними причинами цього явища є низький рівень охорони здоров'я, поширеність серцево-судинних і онкологічних захворювань, високий рівень травматизму та зовнішніх причин смертності серед працездатного населення. На цьому тлі старіння населення стало неминучою демографічною тенденцією. Постійне скорочення народжуваності та повільне зростання тривалості життя призвели до збільшення частки людей пенсійного віку, що створює додатковий тиск на соціальні й економічні системи країни.

Міграційні процеси також значною мірою впливають на демографічну ситуацію. З 1990-х років Україна зіткнулася зі значним відтоком населення, особливо молоді, до країн ЄС та інших держав у пошуках кращих умов життя та роботи. Позитивний міграційний баланс, що почав формуватися в 2010-х роках, було порушено військовим конфліктом на сході країни, який спричинив масштабні внутрішні переміщення. Особливої уваги заслуговує міграційна втрата молоді, яка знижує відтворювальний потенціал населення та призводить до втрати кваліфікованих кадрів [37, с. 70-74].

Соціально-економічна криза, інфляція та низький рівень інвестицій у соціальну сферу стали ще одними ключовими факторами, що погіршили демографічну ситуацію. У регіональному розрізі західні області України

демонструють дещо кращі демографічні показники порівняно зі східними й південними, де спостерігається значна частка депресивних територій.

Недостатня демографічна політика держави також відіграє свою роль. Відсутність системного підходу до стимулювання народжуваності, забезпечення доступного житла та розвитку інфраструктури для сімей обмежує можливості подолання демографічної кризи. У цьому контексті важливо звернути увагу на зростання кількості розлучень, зменшення кількості шлюбів і збільшення частки дітей, народжених поза шлюбом [38, с. 52-60].

Таким чином, демографічна криза в Україні обумовлена сукупністю економічних, соціальних і політичних чинників, які взаємно підсилюють негативні тенденції. Подолання цих проблем вимагає комплексних підходів, орієнтованих на покращення рівня життя населення, ефективну демографічну політику та стабілізацію міграційних процесів.

2.2 Дослідження демографічних втрат спричинених зовнішньою вимушеною міграцією в Україні

Якщо до 2022 року негативна зміна рівня народжуваності була найбільш значимим фактором у демографічній ситуації, то повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало подією, яка докорінно змінила демографічну ситуацію в країні. Це не лише спричинило масову міграцію населення, але й значно вплинуло на природний приріст, вікову структуру, народжуваність і смертність. Війна призвела до великих втрат серед цивільного населення, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб і посилення процесів зовнішньої міграції.

Значна частина українців, переважно жінки, діти та літні люди, змушена була виїхати за кордон у пошуках безпеки, тоді як більшість чоловіків залишились у країні, що спричинило зміну статеві-вікової структури населення. Одночасно, економічна нестабільність, руйнування соціальної інфраструктури

та стресові фактори вплинули на рівень народжуваності й підвищення смертності.

У перші місяці повномасштабного вторгнення, у лютому-березні 2022 року, Україна зіткнулася з масштабною хвилею еміграції. Більшість біженців обрали країни ЄС, особливо Польщу, Німеччину, Чехію, та інші держави. За кордон виїхало близько 20% населення, здебільшого жінки та діти, які шукали безпеки від війни. Точна частка цих людей у загальному споживанні до війни оцінити важко, але така масова міграція стала серйозним викликом для економіки країни. Втрата значної частини населення суттєво вплинула на зниження внутрішнього попиту та стала одним із факторів, що зумовили різке падіння ВВП [39].

Станом на 26 червня 2023 року, за даними ООН, кількість зареєстрованих біженців з України становила 6,3 мільйона осіб. Однак ці цифри можуть частково спотворювати реальність. Вони враховують і тих українців, які виїхали або були примусово депортовані до Білорусі та Росії, згідно з офіційною інформацією цих держав. Якщо виключити громадян України, які перебувають у країнах-агресорах, то в Європі залишалося приблизно 5 мільйонів українців.

Найбільша частка переміщених осіб спершу обрала для переселення Польщу, що пояснюється її географічною близькістю та широкою підтримкою українських біженців. Проте з часом спостерігалася тенденція до зменшення кількості українців у Польщі, оскільки багато з них вирушили до інших країн, насамперед до Німеччини, через кращі економічні можливості, розвинену соціальну інфраструктуру та довгострокові перспективи інтеграції (рисунки 2.7) [40].

Поза межами Європи значна частка українців, які вимушено покинули країну після початку повномасштабного вторгнення, оселилися у США та Канаді. Станом на 1 липня 2023 року в Канаді перебували близько 234,5 тисяч українців, а станом на 21 березня 2023 року в США – близько 280 тисяч вимушених переселенців [41].

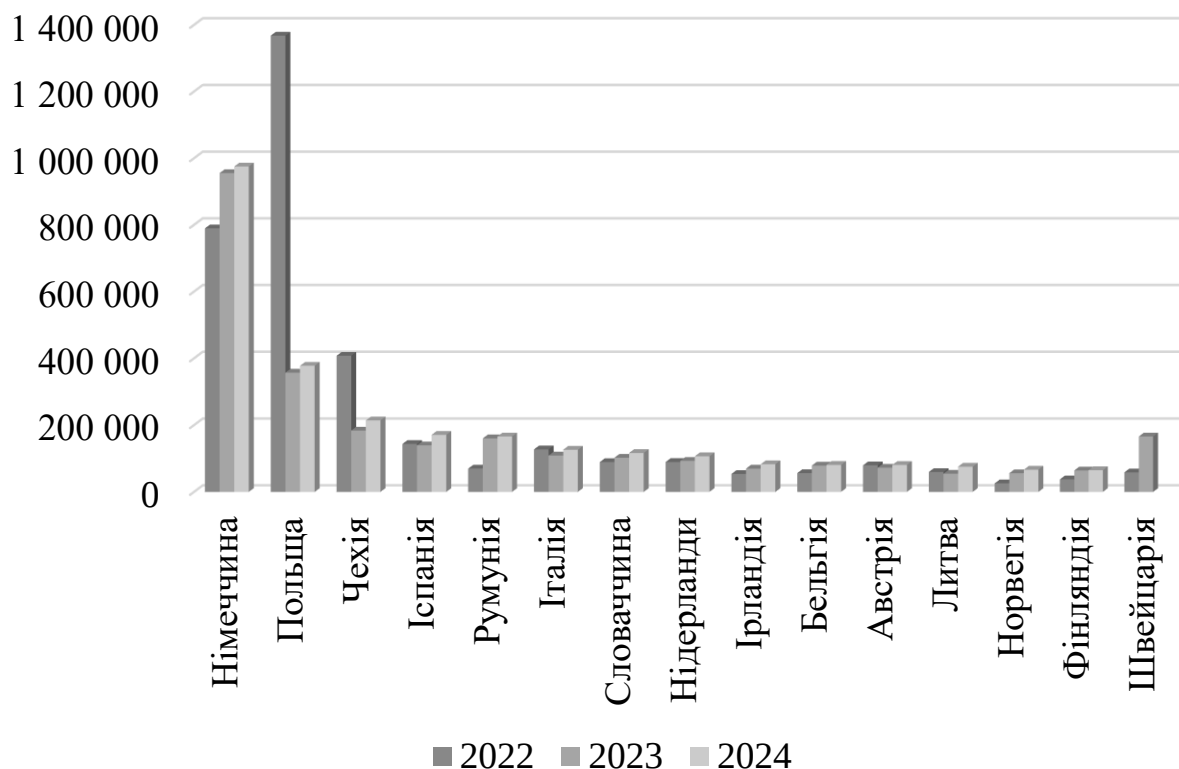

Рисунок 2.7 – Чисельність українців, які мали статус тимчасового захисту в Європі станом на вересень відповідного року, осіб

Окрім цього, чимало українців, у тому числі через насильницьке переміщення, потрапили до росії, однак достовірна оцінка їхньої кількості залишається складним завданням. За даними, які надає Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), на основі офіційних повідомлень російської сторони, станом на 3 жовтня 2022 року до росії в'їхало 2,9 мільйона українців. Проте слід зазначити, що ці цифри можуть бути спотвореними, адже російські джерела часто повідомляють, що всі українці, які опинилися на території рф, залишаються там. Насправді багато людей згодом продовжували свій шлях до інших країн.

Загальна кількість українців, які виїхали чи були насильно переміщені за кордон через війну, за даними офіційних реєстрацій у країнах перебування, становить 6,8 мільйона осіб. Водночас ці статистичні дані мають певні обмеження. Багато українців, які виїхали з країни після 24 лютого 2022 року,

згодом повернулися додому або переїхали до інших держав, що впливає на точність оцінок [41].

За даними Міжнародної організації міграції (МОМ), станом на 25 травня 2023 року близько 1,1 мільйона українців повернулися з-за кордону, з яких 87% — з країн ЄС. Водночас значна частка тих, хто повернувся, могла не пройти процедури скасування тимчасового захисту в країнах Європи, через що вони й надалі враховуються в статистиці як біженці. Це призводить до можливого завищення оцінок кількості українців, які залишаються за кордоном [42].

Таким чином, попри значні обсяги зовнішньої міграції, дані щодо кількості переміщених осіб мають враховувати динамічність процесу, повернення громадян та специфіку реєстрації у країнах перебування.

Наразі спостерігається подальший відплив громадян за кордон. Причинами цього є складні умови життя в окремих регіонах, пов'язані з енергетичною кризою та руйнуванням інфраструктури, а також підвищені ризики для безпеки. Ці чинники продовжують поглиблювати демографічну кризу та створюють нові виклики для соціально-економічного відновлення країни.

У жовтні 2024 року спостерігалася тенденція перевищення кількості тих, хто залишає Україну, над кількістю тих, хто повертається: від'їзд із країни перевищив повернення на 25 тисяч осіб. Серед тих, хто виїхав, чверть зробила це вперше після початку повномасштабного вторгнення росії. Понад половина (60%) мігрантів не мали чітких планів щодо тривалості свого перебування за кордоном, демонструючи невизначеність у своїх рішеннях. Водночас 56% опитаних зазначили, що розглядають можливість повернення до України за умови стабілізації ситуації.

З тих, хто прибув до України в жовтні 2024 року, значна частина (85%) зробила це з короткостроковими цілями, такими як відвідини родичів чи вирішення нагальних справ. Це свідчить про обережність більшості громадян у прийнятті рішення про остаточне повернення, враховуючи складну безпекову та економічну ситуацію в країні [43].

Структура вимушених мігрантів, які виїхали за кордон унаслідок війни, має значний вплив на демографічний стан України. Насамперед, більшість мігрантів становлять жінки та діти, що призводить до дисбалансу у статеві-віковій структурі населення. Це посилює демографічне навантаження на працездатне населення, оскільки в країні залишається менше людей, здатних брати участь у відтворенні економічної активності та соціальних процесів.

Міграція молодих жінок і дітей також впливає на рівень народжуваності, знижуючи потенціал відтворення населення в Україні. Частина цих мігрантів може не повернутися навіть після закінчення війни, інтегруючись у суспільства інших країн. У поєднанні з високим рівнем смертності та старінням населення це поглиблює демографічну кризу, що вже була характерною для України до початку війни.

Станом на листопад 2022 року значна частина українських біженців за кордоном складалася з дітей — близько 52% від загальної кількості. У цій групі розподіл за статтю був майже рівним між хлопчиками та дівчатами. Серед дітей найбільшу частку становили вікові категорії до 5 років (14%), 6–9 років (14%) та 10–13 років (14%), тоді як частка підлітків 14–17 років була трохи меншою — близько 10%.

Серед дорослих біженців переважали жінки, які становили 83,4% цієї групи. Найчисельнішою підгрупою серед них були жінки віком 35–49 років, що складали 20% від загальної кількості біженців. Частка жінок віком 25–34 років була трохи меншою — близько 9%. Натомість чоловіки серед дорослих біженців складали лише 16,6%. Найбільшою підгрупою серед чоловіків були особи віком 35–49 років, які становили лише 3% від загальної кількості біженців. Обмеження на виїзд військовозобов'язаних чоловіків віком 18–60 років з України значно вплинуло на низький рівень їхньої представленості серед біженців (Рисунок 4).

За рівнем освіти українські біженці демонструють високі показники. Приблизно 70% опитаних у листопаді 2022 року мали вищу або незакінчену вищу освіту, що значно перевищує середній рівень освіченості в Україні, де базову вищу освіту мають 29,1% населення віком 25 років і старше. Серед

біженців понад 20% мали середню спеціальну освіту (переважно люди старші за 50 років), 9,5% — загальну середню освіту, а 2% — незакінчену середню [41].

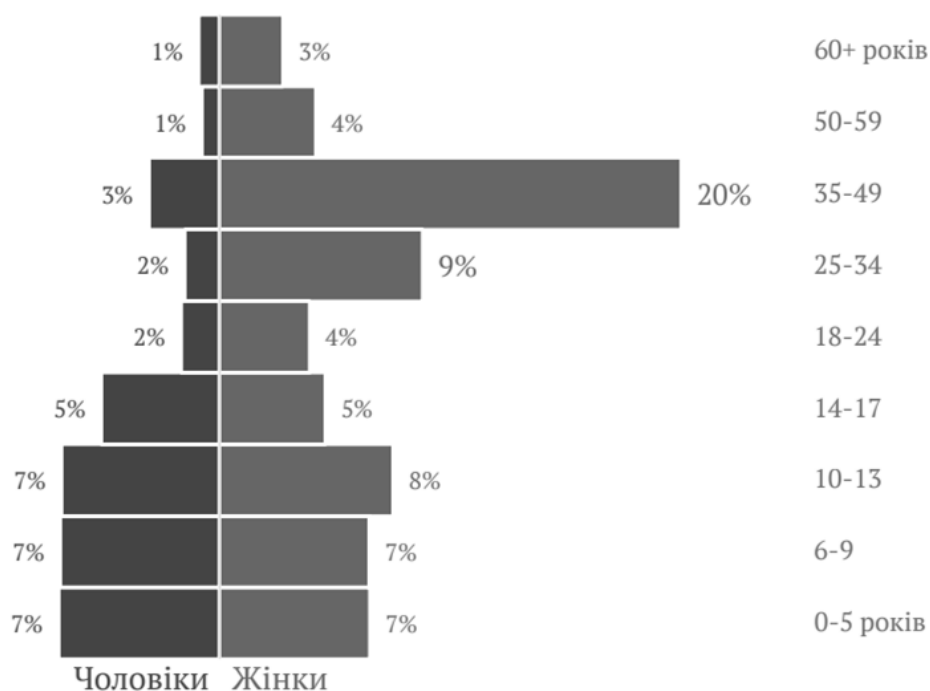

Рисунок 2.8 – Розподіл українських біженців за віком і статтю станом на листопад 2022 року

У контексті сімейної ситуації 17,3% опитаних виїхали за кордон разом із чоловіком чи дружиною, 13,3% — самотійно, а 59,3% — із неповнолітніми дітьми.

Розподіл біженців за віком та країнами перебування також є неоднорідним. У Польщі найбільша частка дітей віком до 18 років — 56%, тоді як у Німеччині цей показник становив лише 47%. Найбільше молоді віком 18–34 років перебувало в Чехії — 21% від загальної кількості українських біженців у цій країні (рисунок 2.9).

Згідно з опитуванням ООН, яке проводилося у грудні 2022 – січні 2023 років, близько 65% українських біженців висловили готовність повернутися до України, коли це дозволять обставини. Більшість із цих респондентів мали родини та проживали в країнах, що межують з Україною. З них 82% заявили про

намір повертатися разом із усіма членами домогосподарства, а 92% планували повернутися саме у те місце, де жили до початку війни.

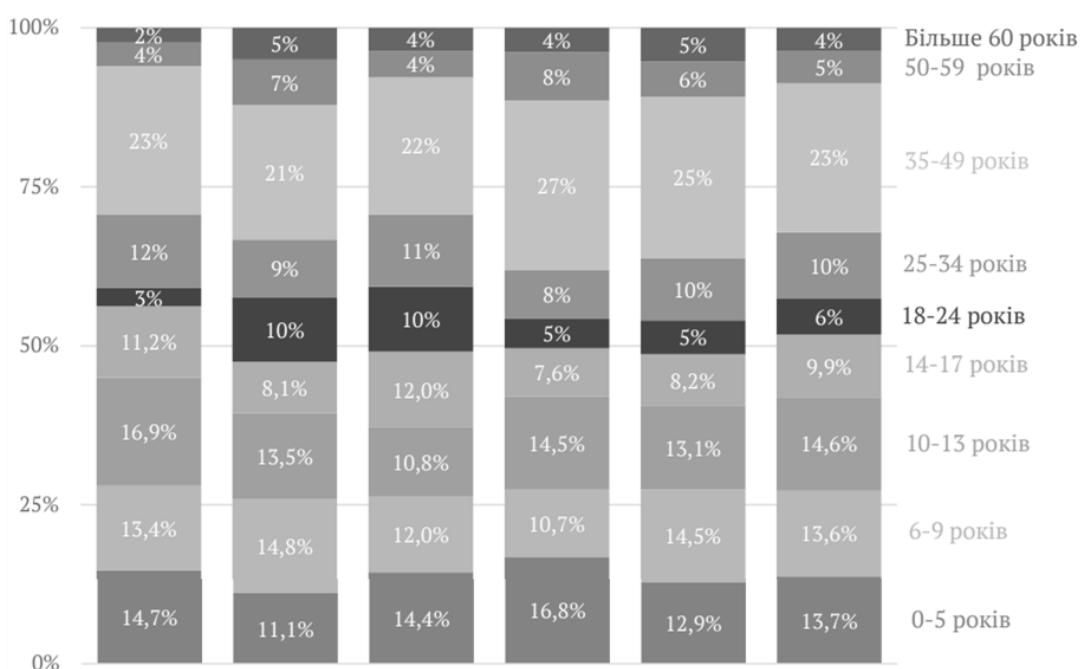

Рисунок 2.9 – Розподіл респондентів у країні перебування за віком, %

Однак на момент проведення опитування лише 12% опитаних біженців планували повернутися в період із лютого по квітень 2023 року. Близько 18% респондентів ще не визначилися зі своїми планами, а 5% взагалі не планували повернення. Ця група, переважно, складалася з тих, хто проживав у країнах, які не мають спільного кордону з Україною, і часто це були люди, які залишилися за кордоном без сім'ї.

Дослідження, яке провело Агентство ЄС з основних прав (FRA) наприкінці 2022 року, виявило, що 35% українських біженців прагнули повернутися до України, 38% планували залишитися у країнах перебування, а близько 23% ще не визначилися. Крім того, близько 4% висловили намір переїхати до третьої країни. Серед чоловіків частка тих, хто бажав залишитися за кордоном, становила 45%, що більше, ніж серед жінок (35%). Основними причинами для

повернення зазначали возз'єднання з родиною, покращення безпекової ситуації в Україні та складнощі з адаптацією в приймаючих країнах [44].

Додаткове опитування, проведене Info Sapiens на замовлення Центру економічної стратегії наприкінці 2022 року, показало, що 50% українців за кордоном точно планували повернутися, а 24% — скоріше планували. Водночас 8% скоріше не планували повертатися, 2% точно відмовлялися від повернення, а ще 16% не визначилися. Серед респондентів старшого віку було більше охочих повернутися, ніж серед молоді, що може бути пов'язано з адаптаційними труднощами літніх людей у нових умовах життя за кордоном (рисунок 2.10) [41].

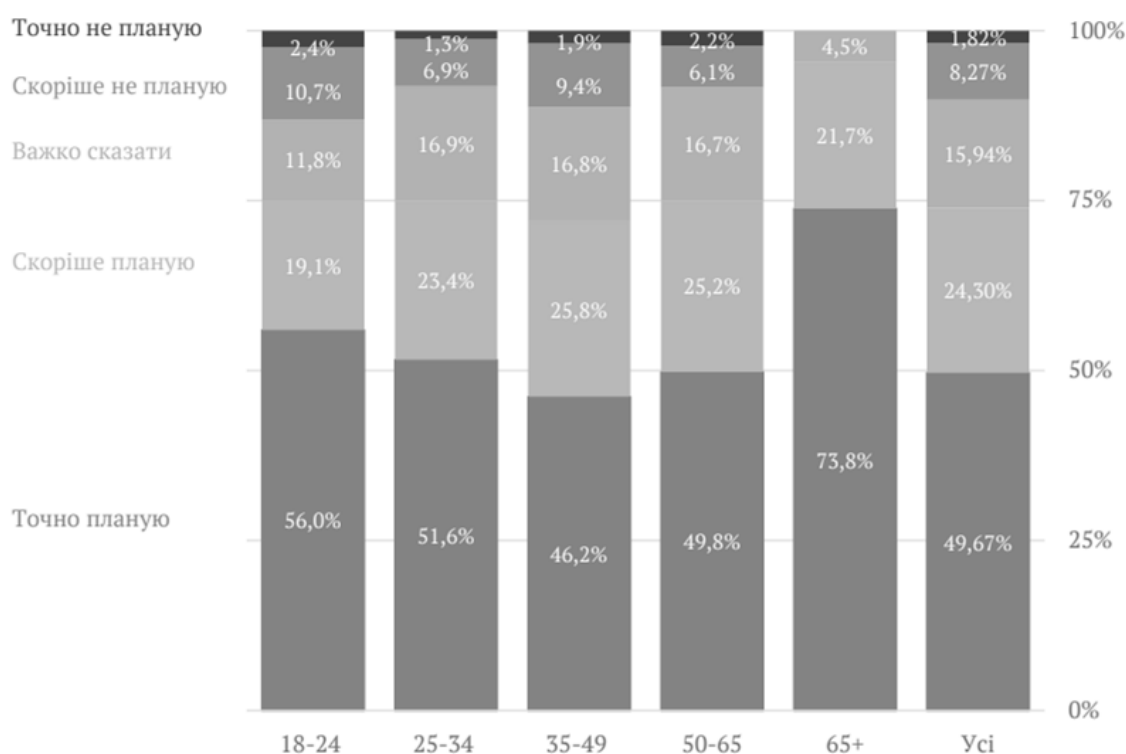

Рисунок 2.10 – Відповіді респондентів на питання «Чи плануєте Ви повернутися в Україну?», у розподілі за віком, %

На основі даних про чисельність українців, які перебувають за кордоном, можна оцінити демографічні втрати України — визначити, наскільки скоротилася кожна статево-вікова група внаслідок вимушеної міграції.

На рисунку 2.11 представлено чисельність чоловіків і жінок, які залишилися в Україні, за віковими категоріями. Області зафарбовані крапками відображають різницю між чисельністю чоловіків і жінок в Україні на початок повномасштабного вторгнення та у 2023 році. Також показано, на скільки скоротилася чисельність кожної статево-вікової групи через міграцію (в тисячах осіб).

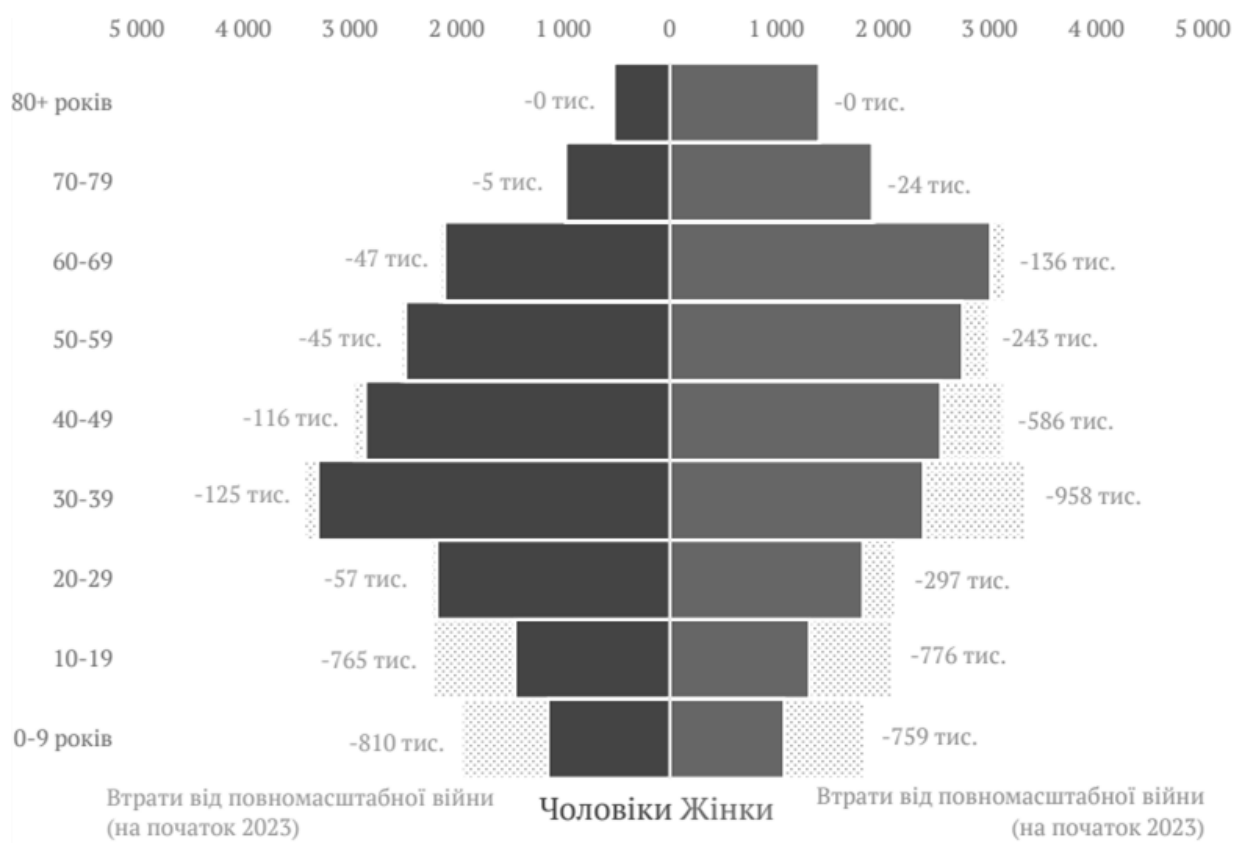

Рисунок 2.11 – Демографічні втрати через виїзд українців за кордон, тис. осіб

Найбільше скорочення зазнали діти та молодь віком до 19 років. Зокрема, чисельність дітей до 10 років зменшилася майже вдвічі — на 1,6 млн осіб, а загальна кількість молоді до 20 років скоротилася на 3,1 млн осіб. Серед дорослих найбільші втрати спостерігалися серед жінок віком 30–39 років — їх чисельність зменшилася на майже 1 млн осіб [41].

Демографічний вплив повернення мігрантів може залишитися значним навіть після завершення війни. Згідно з попередніми оцінками без ефективної політики повернення мігрантів Україна може зіткнутися з дефіцитом робочої сили у 3,1–4,5 млн осіб до 2032 року. Це може спричинити кумулятивні економічні втрати до 113 млрд доларів за наступне десятиліття.

Оскільки рівень народжуваності в Україні залишається низьким, такі втрати неможливо буде компенсувати за рахунок природного приросту населення. Україна стикається з демографічним старінням, що зумовлено надзвичайно низьким рівнем народжуваності. На сьогодні коефіцієнт народжуваності становить 0,7, що є одним із найнижчих показників серед країн Європи. Для стабільного відтворення населення цей показник має бути на рівні 2,14. Навіть повернення до довоєнних показників народжуваності не забезпечить зміну негативного тренду скорочення населення.

Очікується, що низький рівень народжуваності збережеться й після завершення війни. Це матиме довгостроковий вплив, адже відсутність народжень сьогодні позначиться на чисельності наступних поколінь через 19–20 років. У результаті скоротиться кількість молоді, яка вступатиме у працездатний вік, що стане серйозним викликом для України.

Рівень народжуваності значною мірою залежить від роз'єднання сімей, викликаного війною. Жінки, які виїхали за кордон, часто залишаються там надовго, тоді як чоловіки через мобілізацію не можуть приєднатися до своїх родин.

Очікувана тривалість життя в Україні зменшилася майже на 10 років. Для чоловіків цей показник скоротився із 66,4 до 57,3 року, а для жінок — із 76,2 до 70,9 року [45].

Війна сприяє прогресивному старінню українського населення. Цей процес посилюється через: прискорене старіння серед поранених військовослужбовців, які повертаються з фронту; високий рівень передчасної смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку; погіршення репродуктивного здоров'я, викликане фізичними та психологічними травмами.

Усі ці фактори створюють серйозні демографічні виклики, які ускладнюють відновлення країни після війни та впливають на її економічний розвиток. Таким чином, розробка і реалізація ефективної політики з повернення мігрантів є критично важливою для зменшення демографічних та економічних втрат.

2.3 Дослідження впливу демографічної кризи на ринок праці України

Ринок праці, як невід’ємна складова національної економіки, значною мірою визначає її ефективність та загальний рівень добробуту. За час повномасштабної війни в Україні ринок праці зазнав суттєвих змін, зокрема структурних та географічних. Ці зміни відбувалися на тлі масштабної невизначеності, спричиненої військовими діями, і з часом ринок поступово адаптувався, реагуючи на нові виклики. Ключовими факторами кризи стали внутрішня міграція, зовнішня трудова міграція, мобілізація до ЗСУ, а також зростання дисбалансів між секторами економіки, професіями та регіонами.

Згідно з даними Національного банку України (НБУ), у 2024 році чисельність робочої сили у віковій категорії 15–70 років скоротилася більш ніж на чверть порівняно з 2021 роком. Близько 40% цього скорочення зумовлено демографічними втратами, окупацією територій та переходом частини населення до економічно неактивного статусу. Причинами останнього стали труднощі працевлаштування серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО), необхідність догляду за родинами, а також відсутність затребуваних на ринку навичок [46].

Відновлення ринку праці є одним із ключових завдань для забезпечення економічної стабільності України. Залучення внутрішнього й зовнішнього людського капіталу, підтримка ВПО та регіональних програм розвитку, а також виважена державна політика сприятимуть подоланню викликів, з якими стикається українська економіка. Людський капітал лишається основним ресурсом, здатним забезпечити відбудову та стійкість країни [47].

Прогнози експертів свідчать, що в найближчі 10 років Україна зіткнеться з дефіцитом робочої сили. За даними МОП, він може сягнути 8,6 млн осіб, тоді як оцінки Міністерства економіки передбачають дефіцит у 4,5 млн [48].

Особливо актуальною ця проблема стала на тлі значного безробіття. У перші місяці повномасштабного вторгнення чисельність працездатного населення знизилася на 40% порівняно з довоєнним 2021 роком [49]. Збройні сили України, до складу яких входить майже 880 000 осіб, залишаються одними з ключових чинників змін на ринку праці, оскільки військові звільнили значну частину робочих місць [50].

Масштабна міграція населення значно впливає на ситуацію. Згідно з даними Міністерства соціальної політики, близько 4,9 млн українців мають статус ВПО, з яких 2,1 млн – це працездатні особи. Водночас значна частина українців (понад 4,7 млн осіб) вже повернулися до своїх звичних місць проживання. Проте соціологічні опитування свідчать, що більшість (57%) ВПО планують залишатися на поточному місці перебування, і лише 31% розглядають можливість повернення після завершення війни [51].

Ринок праці продовжує адаптуватися до нових умов, поступово знижуючи рівень безробіття. За 2024 рік кількість зареєстрованих безробітних скоротилася з 186 508 до 96 120 осіб. Водночас у I півріччі 2024 року рівень безробіття варіювався від 20,9% до 13,1%, що все ще є високим показником (рисунки 2.12) [52].

Ситуація на ринку праці залишається нерівномірною. Найбільше відновлення вакансій відбулося в західних регіонах України, де їх кількість перевищує довоєнні показники на 135–186%. Наприклад, у Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях спостерігається найбільше зростання пропозицій роботи.

Водночас у прифронтових регіонах складнощі з працевлаштуванням залишаються значними: лише 13% осіб без роботи активно її шукають, а 7% розглядають можливість відкриття власної справи [53].

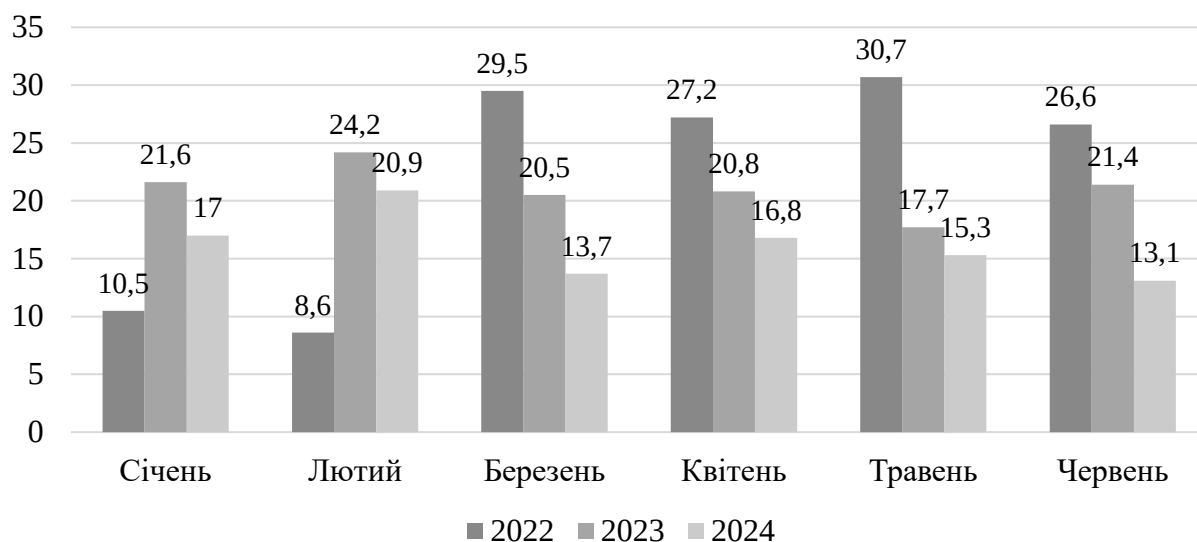

Рисунок 2.12 – Рівень безробіття в Україні у I півріччі 2022, 2023 та 2024 рр, %

Попри поступове відновлення економічної активності, безробіття в Україні залишається вищим за довоєнний рівень. У 2023 році кількість офіційно працевлаштованих становила 9 млн осіб проти 11,5 млн у 2021 році. Станом на початок 2024 року офіційно працює 10,8 млн осіб, які сплачують внески до пенсійної системи, тоді як кількість пенсіонерів дорівнює 10,5 млн, що створює серйозне навантаження на солідарну пенсійну систему [54].

В Україні спостерігається не лише загальний дефіцит робочої сили, а й гостра нестача кваліфікованих кадрів. Якщо раніше працівники стикалися з труднощами у пошуку вигідних вакансій, то в 2024 році вже роботодавці зазнають труднощів у залученні фахівців. Ця ситуація стає критичною для бізнесу, який дедалі більше відчуває вплив кадрового голоду.

Згідно з оцінками експертів, значна частина українських роботодавців вже зіткнулися з кадровою кризою. Основними причинами такої ситуації є мобілізація чоловіків, яка обмежує їхню участь на ринку праці (79%), та масштабна міграція населення за кордон (53%). Ці фактори суттєво ускладнюють пошук працівників із необхідними навичками, що, своєю чергою, сприяє зростанню вимог серед шукачів до умов праці та рівня оплати (таблиця 2.2) [55].

Таблиця 2.2 – Розподіл відповідей респондентів на питання «Які основні проблеми є зараз на ринку праці України, у сфері зайнятості?, % серед працюючих (роботодавців, найманих працівників, працюючих співвласників підприємств, самозайнятих), %

Мобілізація працівників	73,3
Дефіцит кадрів	53,5
Відтік кваліфікованих кадрів за кордон	47,6
Український бізнес продовжує працювати в «сірому» або «чорному» полі, що не дуже сприяє поверненню громадян які виїхали	25,7
Диспропорції між зарплатними очікуваннями кандидатів та фінансовими можливостями бізнесу	22,1
Виїзд студентів на навчання за кордон	21,9
Вигорання і втома співробітників	21,0
Не готовність <u>рекрутерів</u> і роботодавців до співпраці з кандидатами, старшими 40 років	19,2
Відсутність стратегічного управління демографічними процесами	15,0
Перерозподіл працівників в середині країни (концентрація кандидатів в більш безпечних регіонах)	15,0
Брак фахівців зі знанням англійської мови, інших іноземних мов	14,5
Бажання працівників працювати віддалено (онлайн)	14,3
Низький рівень <u>інклюзивності</u> , мало ініціатив щодо залучення ветеранів і людей з інвалідністю	14,3
Важко відповісти	2,7

Особливий попит спостерігається на робітничі спеціальності, серед яких виділяються професії електромонтерів, слюсарів-сантехніків, зварювальників і столярів. Наприклад, для електромонтерів на ринку праці відкрито 893 вакансії, тоді як лише 209 осіб шукають таку роботу. У Львівській області є 94 вакансії проти 7 активних шукачів, а в Києві на 61 вакансію припадає лише 4 кандидати. Схожа ситуація спостерігається і серед сантехніків: на 625 вакансій претендують лише 172 особи.

Медична сфера також стикається з дефіцитом кадрів. Зростає потреба у сімейних лікарях, терапевтах та інших медичних спеціалістах. Загалом, нестача кваліфікованих працівників створює суттєві виклики для бізнесу, гальмує економічне зростання та ускладнює відновлення економіки країни.

Проблема дефіциту кадрів стає пріоритетним питанням для державної політики та роботодавців, що вимагає розробки нових програм для стимулювання повернення трудових мігрантів, підтримки професійного навчання та адаптації ВПО до потреб сучасного ринку праці [56].

Серед шукачів роботи в червні 2024 р. 35% становили особи віком до 25 років та 24 % – віком 25– 34 роки (рисунок 2.13).

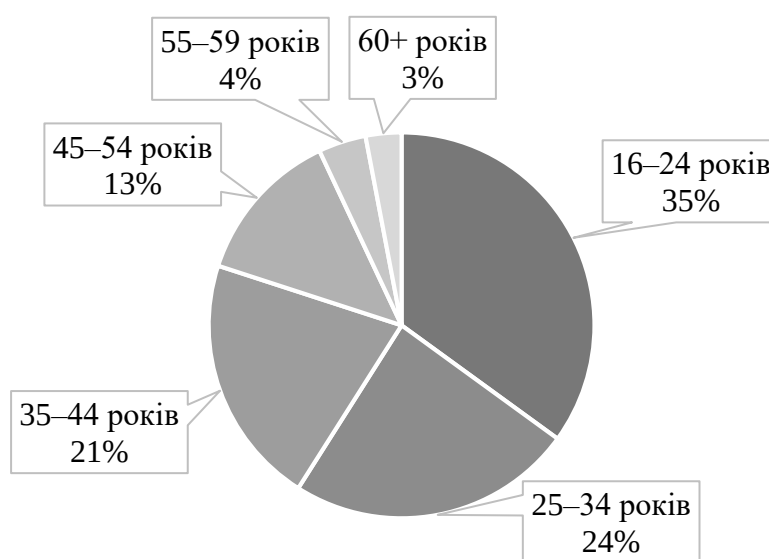

Рисунок 2.13 – Розподіл кандидатів на заміщення вакантних посад за віком

Рівень працевлаштування молоді залишається доволі низьким, що обумовлено низкою специфічних проблем, характерних саме для цієї вікової категорії. Молоді працівники стикаються з такими викликами, як відсутність професійного досвіду та навичок адаптації, соціальна незрілість, невідповідність першого місця роботи отриманій освіті, завищені вимоги роботодавців до компетенцій і невідповідність цих вимог реальним робочим обов'язкам. Крім того, умови роботи часто не відповідають очікуванням молодих працівників. Усі ці фактори створюють додаткову напругу на ринку праці серед молодіжного сегмента.

Невирішеність проблем із працевлаштуванням молоді, яка становить близько чверті населення працездатного віку, не лише погіршує якість трудового

потенціалу країни, але й уповільнює економічне зростання, посилює соціальну напругу та сприяє поширенню тіньової зайнятості.

Згідно з дослідженням лабораторії «Rating Lab», проведеним у серпні 2023 року серед молоді віком 15-30 років, 73% респондентів надають перевагу самозайнятості або власному бізнесу, тоді як лише 19% прагнуть працювати за наймом. Найбільше до самостійності тяжіють ті, хто вже працює чи навчається (75%), тоді як серед безробітних молодих людей ця частка становить 61%.

Найпопулярнішими сферами для започаткування бізнесу серед молоді є торгівля, інформаційні технології, онлайн-комерція, а також культура, дизайн і туризм. Лише 7% опитаних висловили бажання працювати у виробничій сфері. Водночас професії робітничих спеціальностей, таких як зварювальники, токарі чи слюсарі, майже не цікавлять молодь через їхню низьку престижність. Навіть пропозиція вищої зарплати не завжди змінює ситуацію. Цікаво, що молодь, виїжджаючи за кордон, нерідко погоджується працювати саме на таких посадах [57].

Окремо варто зазначити тенденцію до ранньої міграції учнів старших класів. Багато 10-11-класників активно шукають можливості для навчання за кордоном, щоб встигнути виїхати до досягнення 18-річного віку й уникнути мобілізації. Це також є одним із чинників втрати трудового потенціалу серед молоді.

Ці процеси вимагають комплексного підходу до вирішення проблем молодіжної зайнятості, зокрема стимулювання професійного навчання, підтримки підприємництва та залучення молоді до перспективних галузей економіки.

До початку війни в Україні проблема ейджизму була досить поширеною. Багато вакансій мали обмеження за віком, орієнтуючись на кандидатів до 35 чи 45 років. Хоча такі вимоги поступово критикували, для людей старшого віку, особливо після 50 років, пошук роботи залишався складним завданням. Однак війна суттєво змінила ситуацію. Поєднання демографічних викликів – зменшення робочої сили та старіння населення – зробило працівників пенсійного

віку важливим ресурсом для ринку праці.

Станом на червень 2024 року кількість вакансій для осіб старшого віку значно зросла. Зокрема, запит на працівників пенсійного віку збільшився майже вчетверо: з 3 229 вакансій у лютому 2022 року до 12 334. Найбільше вакансій з'явилося у виробничій сфері, логістиці та охороні. Попит на кандидатів цієї вікової групи зріс на 6%, тоді як на студентів та молодь — лише на 1%.

Опитування свідчать, що 65,5% людей пенсійного віку активно шукають роботу. З них 39% готові працювати повний робочий день, 28% обирають часткову зайнятість, а 32% віддають перевагу дистанційній роботі. Найбільш популярними сферами для працевлаштування є охорона та безпека (16%), роздрібна торгівля (8,2%), логістика й доставлення (8,1%). Основними причинами, що спонукають пенсіонерів до працевлаштування, є: недостатнє пенсійне забезпечення – 48% шукають роботу через фінансові труднощі; потреба у додатковому доході – 36,5%; наявність вільного часу – 27,6%. Інші причини включають прагнення спілкування, накопичення стажу для пенсії та підтримку Збройних сил України.

Згідно з дослідженням Центру Разумкова, більшість роботодавців цінують старших працівників за: професійний досвід та практичні навички (75%); готовність до наставництва (73%); менші амбіції та зарплатні очікування (61%); унікальні кваліфікації, яких вже не навчають (69%).

Однак старші працівники також стикаються з певними викликами: менша фізична витривалість і продуктивність (58%); обмежені цифрові навички (50%); слабке знання іноземних мов (50%); незацікавленість у розвитку бізнесу (40%).

Попри покращення ситуації, деякі традиційні бар'єри залишаються актуальними. Так, 22% роботодавців відзначають диспропорцію між очікуваннями працівників і можливостями підприємств, а 25% вказують на неготовність наймати кандидатів старшого віку [58].

У цілому війна стала каталізатором зміни ставлення до старших працівників, адже їхня участь у ринку праці тепер відіграє ключову роль для стабілізації економіки України.

Через призов чоловіків на військову службу структура зареєстрованих безробітних за статтю зазнала суттєвих змін. Станом на 14 серпня 2024 року на обліку в Державному центрі зайнятості перебувають 135 тисяч безробітних, з яких 80% — жінки [59]. Мобілізація стала одним із ключових факторів, що впливають на ці показники. Чоловіки або захищають країну на фронті, або, уникаючи мобілізації, не звертаються до центрів зайнятості. Це спричиняє труднощі з укомплектуванням вакансій у професіях, які традиційно асоціюються із чоловіками. У відповідь бізнес дедалі частіше залучає жінок до таких професій.

На думку експертів, залучення жінок до «чоловічих» професій є вимушеним і практичним рішенням, яке, ймовірно, стане сталим у майбутньому. Країни, які проходили подібний досвід через брак чоловіків, рідко поверталися до довоєнного стану. У перспективі жінки можуть заповнити дефіцит робочої сили в професіях, де наразі є значний брак кадрів. Це стосується не лише водіїв, але й інших галузей.

У 2023 році зросла кількість працевлаштованих жінок у будівництві – 1200 осіб, що становить 38% працевлаштованих у цій сфері, тоді як у 2021 році цей показник був лише 20%. У добувній промисловості торік знайшли роботу також 1200 жінок, у виробництві машин і устаткування — 444 жінки, а в металургійному виробництві — 245. Жінки працевлаштовувалися навіть на такі специфічні посади, як машиніст насосних установок (159 осіб), машиніст крана (119 осіб) та верстатник деревообробних верстатів (105 осіб). У 2023 році вони також працювали водіями, вантажниками та слюсарями [60].

За перше півріччя 2024 року з 86 тисяч жінок, які знайшли роботу через Державну службу зайнятості, понад 400 працевлаштувалися в умовно «чоловічі» професії, що становить 0,46%. Компанії намагаються залучити більше жінок через освітні програми. Наприклад, Покровська шахта запустила ініціативу, завдяки якій 32 жінки почали працювати під землею. Шведська організація Reskilling Ukraine організувала прискорені курси для жінок, які прагнуть стати водіями вантажівок [61].

Попри це, більшість роботодавців поки що не готові масово

працевлаштовувати жінок у «чоловічі» професії. Більше половини роботодавців зосереджуються на перекваліфікації працівників, перерозподілі обов'язків і залученні молоді. Натомість залучення жінок до таких професій згадується лише у 15,5% випадків опитувань роботодавців як спосіб вирішення дефіциту кадрів.

Переваги залучення жінок до «чоловічих» професій:

- розширення кар'єрних можливостей: жінки здобувають нові перспективи для професійного зростання та підвищення економічної незалежності;
- зростання доходів: робота у високооплачуваних галузях сприяє економічній стабільності;
- скорочення гендерного розриву в зарплатах: збільшення кількості жінок у традиційно "чоловічих" професіях сприятиме зменшенню зарплатних диспропорцій;
- руйнування гендерних стереотипів: це допоможе подолати упередження щодо поділу професій за статтю;
- покращення умов праці: роботодавці можуть адаптувати робочі місця для кращого балансу між роботою та сімейними обов'язками.

Серед викликів для жінок у «чоловічих» професіях: ризик втрати робочого місця: повернення мобілізованих чоловіків може призвести до звільнення жінок, адже закон гарантує збереження робочого місця за мобілізованими; традиційні упередження роботодавців: жінки досі сприймаються менш ефективними порівняно з чоловіками, що може ускладнити їх подальше працевлаштування після закінчення воєнного стану [62].

Збереження цієї тенденції на ринку праці може суттєво змінити гендерний баланс у професіях і призвести як до позитивних, так і до проблемних наслідків.

Сучасний ринок праці в Україні перебуває у стані трансформації під впливом демографічних, економічних та воєнних викликів. Демографічні зміни в Україні спричиняють значні виклики для ринку праці, які вимагають активної участі держави, бізнесу та суспільства. Головні завдання — це створення умов для перекваліфікації кадрів, інтеграція внутрішньо переміщених осіб, адаптація

ринку до старіння населення та стимулювання повернення емігрантів. Лише системний підхід дозволить забезпечити збалансований розвиток ринку праці в довгостроковій перспективі.

Висновки до розділу 2

Демографічна ситуація в Україні характеризується зменшенням чисельності населення, старінням нації, низькою народжуваністю та високими показниками смертності. Значний вплив на демографічну ситуацію спричиняє зовнішня вимушена міграція, зокрема виїзд працездатного населення за кордон у пошуках безпеки та економічних можливостей.

Демографічні втрати посилюють дефіцит робочої сили, особливо у ключових галузях економіки, що створює загрози для розвитку країни. Через мобілізацію чоловіків на військову службу відбувається зміна структури зайнятості за статтю, зокрема зростає частка жінок у традиційно «чоловічих» професіях.

Демографічні та міграційні процеси сприяють концентрації населення у безпечніших регіонах, що посилює трудовий дефіцит у зоні бойових дій та прикордонних територіях. Старіння населення ускладнює забезпечення сталого функціонування ринку праці, оскільки скорочується частка молоді та працездатного населення.

Вирішення проблем, пов'язаних із демографічною кризою, вимагає системного державного підходу: підтримки мігрантів, стимулювання народжуваності, залучення молоді до роботи в Україні та адаптації економіки до нових реалій.

3 ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

3.1 Адаптація ринку праці України до старіння населення

Адаптація ринку праці до старіння населення є актуальною в Україні через швидкі демографічні зміни, які вже впливають на економічний і соціальний розвиток країни. Старіння населення скорочує робочу силу, збільшує навантаження на пенсійні системи та зменшує можливості для економічного зростання. У країнах із високим рівнем старіння такі явища призводять до значних економічних і соціальних дисбалансів, які Україна вже починає відчувати.

Особливу загрозу становить зменшення кількості економічно активного населення, що ускладнює укомплектування ключових секторів економіки. Водночас, старше покоління все частіше розглядається як ресурс, який можна інтегрувати у ринок праці завдяки перепідготовці, підвищенню кваліфікації та створенню умов для роботи в більш гнучких форматах. Це дозволяє не лише мінімізувати негативні наслідки старіння, але й створити нові можливості для економіки [63, с. 13-18].

Війна в Україні посилила демографічні проблеми через втрати серед молодого населення та збільшення масштабів зовнішньої міграції. У цьому контексті старше покоління може відігравати важливу роль у процесі відновлення, забезпечуючи досвід і стабільність на ринку праці. Інвестування в освіту, цифрову грамотність і адаптацію робочих місць для старших працівників є ключовим кроком до створення економіки, здатної відповісти на виклики демографічних змін.

Старіння населення в Україні найближчим часом уникнути неможливо через кілька ключових причин:

- низький рівень народжуваності: в Україні тривалий час спостерігається зниження коефіцієнта народжуваності, який не забезпечує навіть простого

відтворення населення, Соціально-економічні труднощі, війна та невизначеність у майбутньому стримують народження дітей;

- високий рівень зовнішньої міграції молоді: молоді люди працездатного віку активно мігрують за кордон у пошуках більш безпечних і кращих умов життя та роботи. Це зменшує кількість молодого населення в країні та прискорює старіння нації;

- наслідки демографічної «ями» 1990-х років: через економічну кризу рівень народжуваності суттєво знизився, що зараз відображається у скороченні чисельності молоді, яка вступає у працездатний вік;

- скорочення працездатного населення через війну: війна призвела до значних людських втрат, особливо серед працездатного чоловічого населення. Водночас значна частина молоді виїхала за кордон, часто без наміру повернутися;

- відсутність швидкого ефекту від демографічної політики: навіть якщо негайно запровадити ефективні заходи для стимулювання народжуваності, результат буде відчутний лише через десятиліття;

- тенденції урбанізації та зміна цінностей: у сучасному суспільстві все більше молоді зосереджене на кар'єрі, освіті та особистому розвитку, що відкладає створення сімей та народження дітей на пізній період [64, 16-23].

Отже, процес старіння населення є результатом тривалих демографічних, економічних і соціальних змін, які не можуть бути швидко змінені навіть за наявності сприятливої політики.

Україна може застосувати низку стратегій для адаптації ринку праці до старіння населення в умовах війни та повоєнного відновлення. Ці напрямки повинні враховувати специфічні виклики, зокрема демографічні зміни, економічні втрати та потребу в ефективному використанні трудових ресурсів. Основні напрями включають:

- продовження активного трудового життя. Упровадження гнучких умов праці для осіб старшого віку, таких як часткова зайнятість, дистанційна робота

чи проєктні контракти. Це дозволить старшим працівникам залишатися економічно активними, сприяючи стабільності ринку праці;

- інвестування в освіту та перепідготовку. Розробка освітніх програм для старших працівників, зокрема курсів цифрової грамотності та адаптації до нових технологій. Це дозволить збільшити їхню конкурентоспроможність на ринку праці;

- підтримка підприємництва серед осіб старшого віку. Створення програм підтримки для малого бізнесу чи соціального підприємництва, орієнтованого на людей старшого віку. Це сприятиме їхньому залученню до економічної діяльності та створенню робочих місць;

- підвищення безбар'єрності робочих місць. Адаптація інфраструктури робочих місць для фізичних можливостей старших працівників. Це передбачає модернізацію умов праці та впровадження технологій, які полегшують виконання завдань;

- залучення старшого покоління до відновлення країни. Використання досвіду старших працівників у галузях, що вимагають знань і навичок, накопичених протягом життя (наприклад, будівництво, освіта, охорона здоров'я). Це може бути особливо важливим у повоєнний період;

- формування політики рівних можливостей. Упровадження гендерно і віково нейтральних підходів до працевлаштування, що сприятиме більшій залученості старшого покоління без дискримінації за віковою ознакою;

- стимулювання роботодавців. Надання податкових пільг або субсидій компаніям, які наймають працівників старшого віку, або створюють програми навчання та підтримки для таких працівників.

Ці заходи мають довгострокову перспективу й сприяють не лише зменшенню негативних наслідків старіння населення, а й підвищенню стійкості економіки у кризовий та відновлювальний періоди [65, с. 128-133].

Старіння населення України є однією з найбільш актуальних демографічних проблем, що безпосередньо впливає на економіку та ринок праці. Передпенсійні та пенсійні працівники складають вагомую частку трудових

ресурсів, але їх потенціал часто недооцінюється. У сучасних умовах, коли країна стикається з демографічною кризою, війною та викликами повоєнного відновлення, забезпечення активного залучення старших працівників до економічної діяльності стає необхідним для стабілізації ринку праці.

Одним із ключових механізмів залучення працівників старшого віку є впровадження гнучких форм зайнятості. Це включає: часткову зайнятість (дозволяє працівникам поступово адаптуватися до зниження фізичних можливостей, зберігаючи активну участь у трудовому процесі); дистанційна робота (відкриває можливості для зайнятості навіть у регіонах із низьким рівнем економічної активності, зокрема серед старшого населення); гнучкий графік роботи (створює умови для поєднання професійної діяльності із сімейними обов'язками чи іншими індивідуальними потребами).

Такі форми зайнятості сприяють зниженню ризику професійного вигорання та забезпечують можливість більш тривалого перебування на ринку праці.

Постійне навчання є важливим елементом адаптації ринку праці до старіння населення. Зокрема, варто звернути увагу на:

- університети третього віку. Ця ініціатива успішно реалізується в багатьох країнах і передбачає організацію навчальних програм для старших людей. Такі університети можуть спеціалізуватися на професійній перекваліфікації, цифровій грамотності чи навіть особистісному розвитку;
- розвиток освіти дорослих. Організація короткотермінових навчальних курсів та тренінгів для підвищення кваліфікації є важливим кроком до збереження конкурентоспроможності старших працівників;
- інвестиції в цифрову грамотність. Оскільки сучасна економіка дедалі більше орієнтована на використання технологій, навчання роботі з цифровими інструментами є критично важливим для працівників усіх вікових категорій.

Напрями розвитку освіти та перекваліфікації населення старшого віку наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Напрями розвитку освіти та перекваліфікації населення старшого віку

Напрямок	Заходи реалізації	Виконавці
Розвиток освіти дорослих	Організація короткострокових курсів підвищення кваліфікації; розвиток онлайн-курсів для старших осіб	Університети, центри профорієнтації, ОТГ
Університети третього віку	Відкриття програм для опанування сучасних професій (цифрові технології, менеджмент тощо)	Місцеві громади, громадські організації
Професійна перекваліфікація	Запуск програм перепідготовки для професій з високим попитом	Державні навчальні центри, міжнародні партнери
Інтеграція цифрової грамотності	Курси базових навичок роботи з комп'ютером, смартфоном; підтримка освітніх платформ	Місцеві адміністрації, ІТ-компанії
Менторські програми	Залучення старших працівників до навчання молоді через програми наставництва	Роботодавці, профспілки
Співпраця з бізнесом	Створення грантових програм для навчання або перепідготовки старших осіб	Бізнес-асоціації, роботодавці
Підтримка неформальної освіти	Розвиток освітніх проєктів громадських організацій та ініціатив	громадські організації, донорські організації

Для адаптації ринку праці до старіння населення в умовах економічної кризи необхідно створювати доступні програми навчання та перекваліфікації, орієнтовані на специфічні потреби старшого покоління. Особливу увагу слід приділяти розвитку університетів третього віку та цифровій освіті, які дозволяють підвищити конкурентоспроможність цієї групи населення. Значну роль у впровадженні таких ініціатив можуть відіграти міжнародні партнери, громадські організації та бізнес-сектор, які здатні забезпечити як фінансову підтримку, так і практичні можливості для працевлаштування.

Такі напрями сприятимуть соціальній інтеграції старшого покоління, збереженню їхньої економічної активності та пом'якшенню наслідків демографічної кризи.

Роботодавці відіграють ключову роль у залученні старших працівників. Для їхнього стимулювання можна використовувати такі механізми:

- фінансові стимули. Надання податкових пільг чи субсидій компаніям, які працевлаштовують осіб передпенсійного та пенсійного віку, може сприяти зростанню їхньої зацікавленості в цій категорії працівників;
- розробка програм внутрішнього навчання. Інвестування у підготовку та підвищення кваліфікації працівників старшого віку дозволяє ефективніше використовувати їхній досвід;
- гендерно та віково нейтральні політики. Упровадження рівних можливостей при наймі забезпечує інтеграцію старших працівників у трудовий колектив.

Старші працівники володіють значним досвідом, що є вагомою перевагою. Інвестування в розвиток їхніх навичок, адаптація робочих місць до їхніх фізичних можливостей та створення комфортних умов для роботи дозволять збільшити їхню продуктивність. Окрім цього, створення вікових програм менторства, коли старші працівники передають свої знання молоді, сприяє підвищенню загальної ефективності роботи компаній [66, с.11-15].

Україна може також застосовувати інші, менш традиційні підходи до залучення старших працівників:

- соціальне підприємництво. Розвиток ініціатив, орієнтованих на залучення старшого покоління, може стати інструментом соціальної підтримки та економічного розвитку;
- міжнародні програми співробітництва. Участь у грантових програмах, спрямованих на розвиток освіти дорослих та підвищення кваліфікації, може допомогти інтегрувати старших працівників у сучасний ринок праці.

Адаптація ринку праці до старіння населення є не лише викликом, а й можливістю для України. Залучення працівників старшого віку за допомогою гнучких форм зайнятості, інвестицій в освіту, стимулювання роботодавців та розвитку людського капіталу сприятиме не лише розв'язанню демографічних проблем, а й економічному зростанню країни. У повоєнний період ці ініціативи стануть ключовими для забезпечення соціальної та економічної стабільності.

Впровадження концепції «срібна економіка» може стати важливим кроком до адаптації ринку праці України до старіння населення, враховуючи демографічні виклики, що постали перед країною. Ця концепція спрямована на використання потенціалу старшого покоління як активного учасника економічного та соціального життя, що дозволяє зменшити навантаження на соціальні системи та забезпечити економічну стабільність у довгостроковій перспективі.

Старіння населення, яке є однією з ключових демографічних тенденцій у багатьох країнах, зокрема й в Україні, створює виклики для ринку праці. З одного боку, зменшення чисельності молоді скорочує кількість нових працівників, а з іншого — зростання частки осіб старшого віку вимагає нових підходів до організації праці, навчання та зайнятості. «Срібна економіка» дозволяє інтегрувати старше покоління в економічну активність через створення умов для їхньої продуктивної роботи та використання їхнього досвіду.

Центральним аспектом концепції є забезпечення зайнятості осіб передпенсійного та пенсійного віку, що сприяє збереженню активності старшого покоління на ринку праці. Старші працівники, які залишаються в економічно активному стані, можуть компенсувати брак робочої сили, спричинений демографічним скороченням молоді. Вони є джерелом знань, досвіду та стабільності, які можуть бути передані молодшому поколінню через наставництво та менторські програми.

Одним із ключових механізмів реалізації «срібної економіки» є стимулювання бізнесу до найму осіб старшого віку. Це може бути досягнуто через податкові пільги для компаній, що працевлаштовують працівників

старшого віку, створення програм перекваліфікації для адаптації до сучасних потреб ринку, а також підтримку інклюзивного робочого середовища. Старші працівники, маючи змогу працювати у більш гнучких умовах, таких як часткова зайнятість або віддалена робота, можуть ефективно поєднувати професійну діяльність із власними потребами.

Ще одним важливим аспектом є розвиток освіти для дорослих, зокрема університетів третього віку. Це дозволяє людям старшого віку отримувати нові знання та навички, актуальні для сучасного ринку праці. Університети третього віку можуть стати майданчиком для опанування цифрових технологій, що є необхідністю в умовах цифровізації економіки. Такі програми сприяють не лише працевлаштуванню, але й збереженню соціальної активності, підвищенню впевненості в собі та покращенню якості життя.

Інвестиції в «срібну економіку» також мають значний мультиплікативний ефект. Розвиток інфраструктури, орієнтованої на потреби старшого покоління, сприяє створенню нових робочих місць у галузях охорони здоров'я, соціального забезпечення, туризму та освіти. Зокрема, це дозволяє формувати нові ніші для бізнесу, орієнтовані на забезпечення активного довголіття, таких як рекреаційні послуги чи продукти, адаптовані для людей старшого віку.

Застосування принципів «срібної економіки» допомагає змінювати суспільні уявлення про старіння та працівників старшого віку, руйнуючи стереотипи про їхню низьку ефективність або непридатність для певних видів робіт. У результаті, це сприяє формуванню більш інклюзивного та різноманітного ринку праці, де кожен має можливість реалізувати свій потенціал незалежно від віку [67, с. 50-59].

Для України, яка переживає складний період війни та повоєнного відновлення, впровадження «срібної економіки» може стати важливим інструментом для стабілізації ринку праці та підвищення економічної стійкості. Старше покоління, залучене до економічної активності, може стати основою для відновлення національної економіки, забезпечуючи як професійний досвід, так і соціальну згуртованість у цей непростий час.

3.2 Удосконалення міграційної політики з метою збереження трудового потенціалу України

Війна в Україні призвела до масштабного внутрішнього переміщення населення, створивши нові виклики для державної міграційної політики. Згідно з даними міжнародних організацій, мільйони громадян стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), залишаючи свої домівки через бойові дії. У цих умовах політика, спрямована на регулювання внутрішньої міграції та інтеграцію ВПО у ринок праці, має вирішальне значення для стабілізації економіки та забезпечення соціального добробуту.

Інтеграція ВПО у ринок праці сприяє зменшенню соціальної напруги, зниженню рівня безробіття та створенню економічної активності навіть у кризових умовах. Економічна самостійність переселенців дозволяє їм забезпечувати власні потреби, що зменшує фінансове навантаження на державний бюджет. Окрім того, ефективна інтеграція ВПО сприяє більш рівномірному розподілу трудових ресурсів у регіонах країни.

Державна політика має забезпечувати не лише розміщення ВПО, а й їхню економічну адаптацію. Основними підходами є:

- розробка регіональних програм працевлаштування. Кожен регіон має свої особливості ринку праці, тому адаптація ВПО потребує локалізованих стратегій. Наприклад, програми можуть зосереджуватися на розвитку промислових секторів у західних регіонах чи підтримці аграрного сектору;
- стимулювання зайнятості через цифрові платформи. Використання сучасних технологій дозволяє ВПО знаходити віддалену роботу незалежно від їхнього місця перебування. Державні ініціативи, спрямовані на розвиток цифрової інфраструктури, забезпечують доступ до актуальних вакансій;
- професійна перекваліфікація та навчання. В умовах зруйнованої інфраструктури та втрати робочих місць переселенцям важливо отримати нові професійні навички, які відповідають потребам сучасного ринку праці. Центри

зайнятості повинні запроваджувати курси, спрямовані на перекваліфікацію, наприклад, у сфері ІТ, обслуговування чи виробництва.

Ефективна інтеграція ВПО у ринок праці вимагає реалізації комплексу заходів:

- фінансова підтримка роботодавців. Надання субсидій компаніям, які працевлаштовують ВПО, дозволяє зменшити ризики найму нових співробітників та створює додаткові стимули для роботодавців;
- покращення умов праці. Створення гнучких графіків роботи або можливостей для часткової зайнятості сприяє працевлаштуванню тих ВПО, які мають додаткові обов'язки, наприклад, догляд за дітьми чи літніми родичами;
- психологічна підтримка. Війна залишила значний емоційний відбиток на переселенців, що впливає на їхню здатність повноцінно інтегруватися у нове середовище. Програми психологічної реабілітації повинні стати невід'ємною частиною державної політики.

Попри всі зусилля, існують серйозні виклики для ефективної інтеграції ВПО у ринок праці. Це, зокрема, нерівномірний розподіл вакансій між регіонами, високий рівень конкуренції за робочі місця, низький рівень кваліфікації певних категорій переселенців та обмеженість фінансових ресурсів.

Для подолання цих проблем важливо розвивати державні програми мобільності, які сприяють рівномірному розподілу трудових ресурсів; інвестувати у створення нових робочих місць, зокрема через пільгове кредитування бізнесу; підвищувати кваліфікацію працівників через співпрацю з міжнародними партнерами, такими як МОМ чи ООН.

Інтеграція ВПО у ринок праці є не лише соціальною, а й економічною необхідністю для України в умовах війни. Залучення переселенців до активної трудової діяльності сприяє відновленню економіки, підвищенню рівня життя населення та зміцненню соціальної стабільності. Ефективна міграційна політика має бути орієнтована на довгострокові результати, створюючи умови для розвитку людського капіталу навіть у найскладніші часи [68, с. 114-132].

Нагальною необхідністю також є оптимізація механізмів регулювання зовнішньої міграції населення в Україні в умовах війни та повоєнного відновлення.

Зовнішня міграція в Україні, особливо в умовах війни, значно ускладнила соціально-економічну ситуацію. Понад мільйон громадян залишили країну, переважно через бойові дії на сході та півдні країни. Такі масові міграційні процеси мають не лише гуманітарний, а й економічний вимір, адже вони торкаються не тільки безпосередніх емігрантів, а й їхніх родин, а також суттєво змінюють стан ринку праці як в Україні, так і в країнах, які приймають українців.

Одним з основних завдань державної міграційної політики є оптимізація механізмів зовнішньої міграції населення з метою збереження трудового потенціалу України, зменшення негативних наслідків масової еміграції та розвитку механізмів, які дозволять інтегрувати мігрантів у нові соціально-економічні контексти. В умовах війни і повоєнного відновлення це завдання набуває особливої актуальності, оскільки саме від ефективності зовнішньої міграційної політики залежить відновлення економіки та стабільність соціальних процесів.

Масова зовнішня міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивними аспектами є, зокрема, зменшення соціального навантаження на ринок праці України, особливо в умовах розриву економічних зв'язків, руйнування підприємств і робочих місць через бойові дії. Водночас, таке переміщення населення часто супроводжується втратою висококваліфікованих кадрів, що обмежує потенціал розвитку окремих секторів економіки в майбутньому.

З іншого боку, масова еміграція значно ускладнює відновлення ринку праці після війни. Проте, якщо ефективно організувати зворотну міграцію та використання трудових ресурсів на рівні світових економічних центрів, це може стати важливим інструментом у процесі відновлення. Водночас ці процеси потребують підтримки з боку держави через розробку адекватних політик, що

сприятимуть збереженню або навіть збільшенню кількості працевлаштованих громадян в Україні.

Оптимізація механізмів регулювання зовнішньої міграції повинна включати кілька ключових напрямів, які забезпечать ефективну адаптацію міграційних потоків до соціально-економічних реалій України, зокрема через запровадження правових та економічних інструментів, які допоможуть реалізувати позитивний потенціал міграції для країни. Серед них:

- залучення мігрантів до економічної діяльності через стимули та квоти. Одним з основних завдань державної політики є стимулювання працевлаштування українських громадян, які виїхали за кордон, зокрема шляхом створення сприятливих умов для їх повернення в Україну. Для цього необхідно визначити основні квоти для різних професійних груп та секторів економіки, які найбільше потребують робочої сили. Особливу увагу слід приділяти висококваліфікованим кадрам у сферах, що потребують спеціалізованих знань, таких як ІТ, інженерія, медицина та інші технічні професії.

- підтримка українських мігрантів через створення програм соціальної та правової інтеграції. Програми для мігрантів повинні спрямовуватися не лише на працевлаштування, а й на надання соціальної, правової та психологічної допомоги. Потрібно створити платформи для підтримки мігрантів на кожному етапі їх еміграції, включаючи питання оформлення документів, захист прав, що стосуються працевлаштування, а також можливість соціальної адаптації в країнах призначення. Важливою складовою є організація психологічної реабілітації та підтримка з боку громадських організацій, що працюють із мігрантами;

- інтеграція трудових мігрантів через програми збереження громадянства та інвестиції в професійну освіту. Враховуючи, що багато українських мігрантів перебувають у країнах Європейського Союзу та інших частинах світу, для ефективної оптимізації міграційної політики необхідно забезпечити максимально можливі механізми для збереження громадянства або прискорення процесу натуралізації. Ці кроки дадуть змогу створити правові та

економічні стимули для працевлаштування мігрантів. Водночас важливим аспектом є розвиток професійної освіти та перекваліфікації, оскільки цей процес має допомогти громадянам, які повертаються в Україну, адаптуватися до нових економічних реалій [69, с. 18-30].

Ключовими інструментами для оптимізації зовнішньої міграції в умовах війни є:

- формування національних міграційних програм для залучення трудових мігрантів, що сприятимуть працевлаштуванню, розвитку навичок і перекваліфікації;
- стимулювання повернення через фінансові і податкові інструменти, наприклад, пільгові кредити, програми субсидування працевлаштування або спрощені механізми для заснування бізнесу;
- удосконалення моніторингу міграційних потоків для точного прогнозування потреб у робочій силі в різних секторах економіки, що дозволить більш ефективно організувати міграційні потоки та зменшити дефіцит кадрів у певних регіонах.

Один з головних ризиків оптимізації зовнішньої міграції полягає в поточній політичній ситуації, яка може сприяти подальшому скороченню трудових ресурсів у найбільш важливих сферах. Окрім того, зовнішня міграція може збільшити тиск на соціальні служби та посилити проблему адаптації мігрантів, що можуть відчувати дискримінацію чи складнощі з соціальною інтеграцією.

Не менш важливою проблемою є те, що масова еміграція висококваліфікованих кадрів може призвести до суттєвого відтоку мозків, який буде важко компенсувати навіть через програми повернення [70, с. 150-153].

Оптимізація механізмів регулювання зовнішньої міграції є важливим етапом у відновленні економіки України після війни. Вона повинна базуватися на комплексному підході, що включає стимулювання працевлаштування та підтримку мігрантів на всіх етапах їх інтеграції в економічну та соціальну структуру країни. Важливо забезпечити збереження та залучення трудового

потенціалу, зменшуючи негативні наслідки еміграції для ринку праці та розвитку соціальної стабільності в умовах повоєнного відновлення.

Міграційна політика є важливим інструментом державного управління, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення, оскільки вона безпосередньо впливає на збереження і розвиток людського капіталу. В Україні, у зв'язку з численними викликами, такими як демографічна криза, внутрішня та зовнішня міграція, збройний конфлікт і необхідність відновлення країни після руйнувань, проблема збереження та розвитку людського капіталу стає надзвичайно актуальною. Зберегти і розвинути людський капітал у таких умовах – це не лише забезпечити потреби ринку праці, але й створити фундамент для майбутнього економічного і соціального зростання країни.

В умовах війни та повоєнного відновлення людський капітал є однією з основних рушійних сил, що визначає здатність країни відновлювати інфраструктуру, розвивати нові технології, підтримувати виробничі процеси та здійснювати соціально-економічну трансформацію.

З огляду на ці реалії, важливо, щоб міграційна політика України була спрямована на збереження, розвиток та ефективне використання людського капіталу, включаючи як власне населення, так і громадян, які виїхали за кордон, зокрема, у період війни та післявоєнного відновлення.

Основні напрямки міграційної політики для збереження і розвитку людського капіталу:

- інтеграція мігрантів та збереження потенціалу за кордоном через підтримку зв'язків з діаспорою. Одним з найважливіших аспектів міграційної політики є підтримка зв'язків з українською діаспорою за кордоном. Враховуючи, що багато українців виїхали через війну, важливо створити умови для збереження їхнього потенціалу, не допустити повного розриву з батьківщиною, сприяти поверненню фахівців, а також сприяти розвитку бізнесу і залученню інвестицій через канали діаспори. З цією метою Україна повинна створити програми для підтримки повернення кваліфікованих кадрів, в тому числі пільгові умови для повернення, допомогу в заснуванні бізнесу, а також

квоти на працевлаштування у різних секторах економіки. Одним із ефективних механізмів є створення спеціальних програм, що дозволяють трудовим мігрантам не лише повернутися в країну, але й застосовувати набуті за кордоном знання та досвід для розвитку національної економіки.

– підвищення рівня кваліфікації та професійної освіти для молоді та дорослих громадян. Незважаючи на труднощі, Україна повинна звернути увагу на розширення можливостей для підвищення кваліфікації своїх громадян, особливо тих, хто повертається після тимчасової еміграції або змушених переселенців. Інвестиції в освіту та перепідготовку повинні стати пріоритетом. В умовах війни важливо не лише зберегти існуючі структури навчання, а й адаптувати їх до нових умов, зокрема забезпечити доступ до онлайн-освіти, яка дозволяє знижувати фізичні та економічні бар'єри для здобуття нових знань. Підвищення кваліфікації, особливо в таких сферах, як ІТ, інженерія, енергетика, може стати основою для розвитку нових галузей, які забезпечуватимуть Україну відновлення після війни. Система освіти повинна бути тісно інтегрована з ринком праці, де роботодавці можуть виступати як партнери для навчальних закладів, надаючи практичні курси і можливості для стажувань;

– підтримка та розвиток підприємництва як механізму для збереження та розвитку людського капіталу. Підприємництво відіграє важливу роль у забезпеченні відновлення економіки та розвитку людського капіталу. Програми підтримки підприємців, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення, можуть стати потужним інструментом для мобілізації людського потенціалу. В Україні існує значний потенціал для створення нових бізнесів та стартапів, особливо серед молоді та повертаючих мігрантів, які набули досвіду у країнах, що приймають біженців [71, с. 57-66] .

Держава повинна створити сприятливі умови для започаткування бізнесу, включаючи податкові пільги, доступ до кредитування, а також програми підтримки для підприємців старшого віку, зокрема через полегшення доступу до фінансових ресурсів та створення спеціальних інкубаторів для малого і середнього бізнесу.

Інвестиції в людський капітал повинні стати пріоритетом державної політики, особливо в умовах відновлення після війни. Програми залучення міжнародних партнерів, фінансових організацій, а також співпраця з іноземними урядами та міжнародними організаціями, можуть стати важливим інструментом для залучення ресурсів, необхідних для відновлення людського капіталу. Вони можуть бути спрямовані на підтримку програм з професійної підготовки, створення нових робочих місць та адаптацію людей до нових економічних реалій.

Міграційна політика, орієнтована на збереження та розвиток людського капіталу в Україні, має бути багатогранною та включати стратегічні інструменти, які сприяють залученню, розвитку та підтримці кваліфікованих кадрів, а також створенню умов для їхнього повернення та ефективної інтеграції в економіку. Створення сприятливого середовища для підприємництва, розвитку освіти та здоров'я, підтримка мігрантів і взаємодія з міжнародними партнерами є необхідними умовами для сталого розвитку людського капіталу, який стане основою для відновлення та розвитку України після війни.

Щоб стимулювати українських біженців повернутися до України після завершення війни, можна розглянути ряд стратегічних кроків:

- співпраця з країнами ЄС для повернення українців. Україна повинна активно співпрацювати з європейськими партнерами для забезпечення умов для повернення біженців після війни. Як показали попередні дослідження, залишення біженців за кордоном може призвести до значних економічних втрат для України. Однак, повернення українців на батьківщину також матиме непряму економічну вигоду для європейських країн. Зміцнення економіки України через повернення біженців дозволить країні більше інвестувати в безпеку і відновлення, що, в свою чергу, зменшить потребу в зовнішній допомозі з боку ЄС;

- швидка післявоєнна відбудова постраждалих регіонів. Для того, щоб українці, особливо з регіонів, які постраждали від війни, мали можливість повернутися додому, важливо оперативно відновлювати зруйновані території.

Важливо не лише відбудовувати житлові будинки, але й відновлювати інфраструктуру, яка забезпечить нормальне функціонування місцевих громад. Крім того, варто чітко визначити відповідальних за відбудову кожного об'єкта, щоб уникнути дублювання функцій різних організацій, а також запровадити контроль за використанням коштів для запобігання корупції.

- підтримка громадян, які перебувають в постраждалих регіонах. Під час відбудови необхідно надати допомогу тим людям, які залишилися в постраждалих регіонах або не мають можливості повернутися. Це можуть бути як грошові виплати, так і забезпечення житлом або субсидування оренди в регіонах України, що не зазнали значних руйнувань. Такі заходи дозволять людям повернутися в Україну вже зараз, навіть якщо вони не мають можливості оселитися в рідних регіонах;

- розвиток механізмів державно-приватного партнерства. Для того щоб залучити інвестиції в українську економіку, держава може стимулювати будівництво житла для працівників, які готові повернутися на батьківщину. Це допоможе забезпечити робочими місцями не тільки біженців, але й новоприбулих осіб, що проживають у більш безпечних регіонах України. Така підтримка буде важливою для громадян, які виїхали з регіонів, що зазнали бойових дій, і можуть бути не готові повернутися до зруйнованих міст одразу після закінчення війни;

- пошук роботи і курси перекваліфікації. Для стимулювання повернення в Україну важливо забезпечити можливість працевлаштування в безпечних регіонах. Важливо організувати курси перепідготовки, які допоможуть біженцям здобути нові професії. Програми, подібні до тих, що існують у Європі для біженців, могли б бути адаптовані і для внутрішніх регіонів України, що дозволить людям швидко інтегруватися на ринку праці;

- збільшення ресурсів для комунікації з українцями за кордоном. Здійснення регулярних зустрічей, консультацій і інформаційних семінарів для українців, які перебувають за кордоном, стане важливим елементом комунікації з діаспорою. Це дозволить забезпечити належну інформованість про можливості

повернення і створить платформу для обміну досвідом, а також надасть важливу інформацію про юридичні аспекти співпраці з українськими компаніями, включаючи віддалену роботу;

- спрощена реінтеграція дітей в українську освітню систему. Після повернення в Україну важливо створити механізм для безперешкодного зарахування дітей, які навчалися за кордоном. Це дозволить продовжити навчання без додаткових іспитів та забезпечити плавний перехід до українських шкіл, що знизить рівень стресу для дітей і їхніх батьків;

- спрощення вступу в українські університети для випускників іноземних шкіл. Потрібно спростити процедуру визнання документів про середню освіту країн ЄС для вступу до українських вищих навчальних закладів. Це дозволить школярам, які виїхали під час війни, продовжити навчання в українських університетах, не стикаючись з бюрократичними перепонами;

- відкриття ринку праці ЄС для українців. Після війни можливість працювати без обмежень у країнах ЄС допоможе українським біженцям відчутти більшу впевненість у своїй майбутній стабільності. Така ініціатива полегшить повернення в Україну, оскільки дасть їм можливість повернутися за кордон, якщо вони не зможуть знайти належних умов в Україні.

Ці кроки допоможуть не лише сприяти поверненню біженців, але й відновленню економіки України, зміцненню її соціальної сфери та покращенню перспектив на майбутнє.

3.3 Напрями стабілізації та відновлення ринку праці України в повоєнний період

Попри всі труднощі, український ринок праці виявив здатність адаптуватися до нових умов і демонструє стійкість, відкриваючи можливості для розвитку професійних навичок та зайнятості населення. Це стало можливим завдяки гнучкості робочої сили та її адаптації до викликів війни та економічних змін. Водночас, перед Україною стоїть велике завдання відновлення та розвитку

економіки, що вимагає значної уваги до розвитку робочої сили, здатної забезпечити стабільне зростання в майбутньому. Одним із важливих аспектів є подолання дефіциту кадрів, що потребує комплексного підходу, включаючи реформу законодавства, стимулювання економічного зростання, модернізацію освіти та активну підтримку бізнесу.

Напрями стабілізації ринку праці України в повоєнний період наведені на рисунку 3.1 [72].

Крім того, для стабільності та відновлення ринку праці необхідно реалізувати кілька ключових заходів:

- міграційна політика. Україна має зосередити зусилля на поверненні своїх громадян з-за кордону. Водночас, ефективна міграційна політика повинна ґрунтуватися на економічних засадах і стимулювати повернення українців, а не бути примусовою. Важливими факторами, які впливають на рішення щодо повернення, є безпека, житло та можливість працевлаштування. Створення належних умов праці має стати основою для повернення наших співвітчизників;
- інтеграційна політика. Україна повинна заохочувати мігрантів, оскільки повне закриття ринку праці для іноземців не є ані можливим, ані бажаним. Визначення, які категорії мігрантів необхідні країні, має бути основним аспектом цієї політики. Важливо враховувати рівень освіти, навички та досвід іммігрантів, що дозволить їм знайти роботу, яка відповідає їхній кваліфікації;
- залучення іноземних громадян. Масова імміграція не обмежується тільки кількісними аспектами, важливо також визначити, які саме професії та кваліфікації потрібні для розвитку країни. Потрібен таргетований підхід до залучення іноземних працівників, що включає мовне навчання та інтеграцію в культурну та соціальну сферу України;
- іноземні студенти як ресурс ринку праці. Іноземні студенти, що здобувають освіту в Україні, можуть стати важливим ресурсом для ринку праці. Створення умов для їх працевлаштування після закінчення навчання стане важливим кроком для розвитку економіки. Для цього необхідно змінити

законодавство, що дозволить іноземним студентам безперешкодно працювати та інтегруватися в українське суспільство;

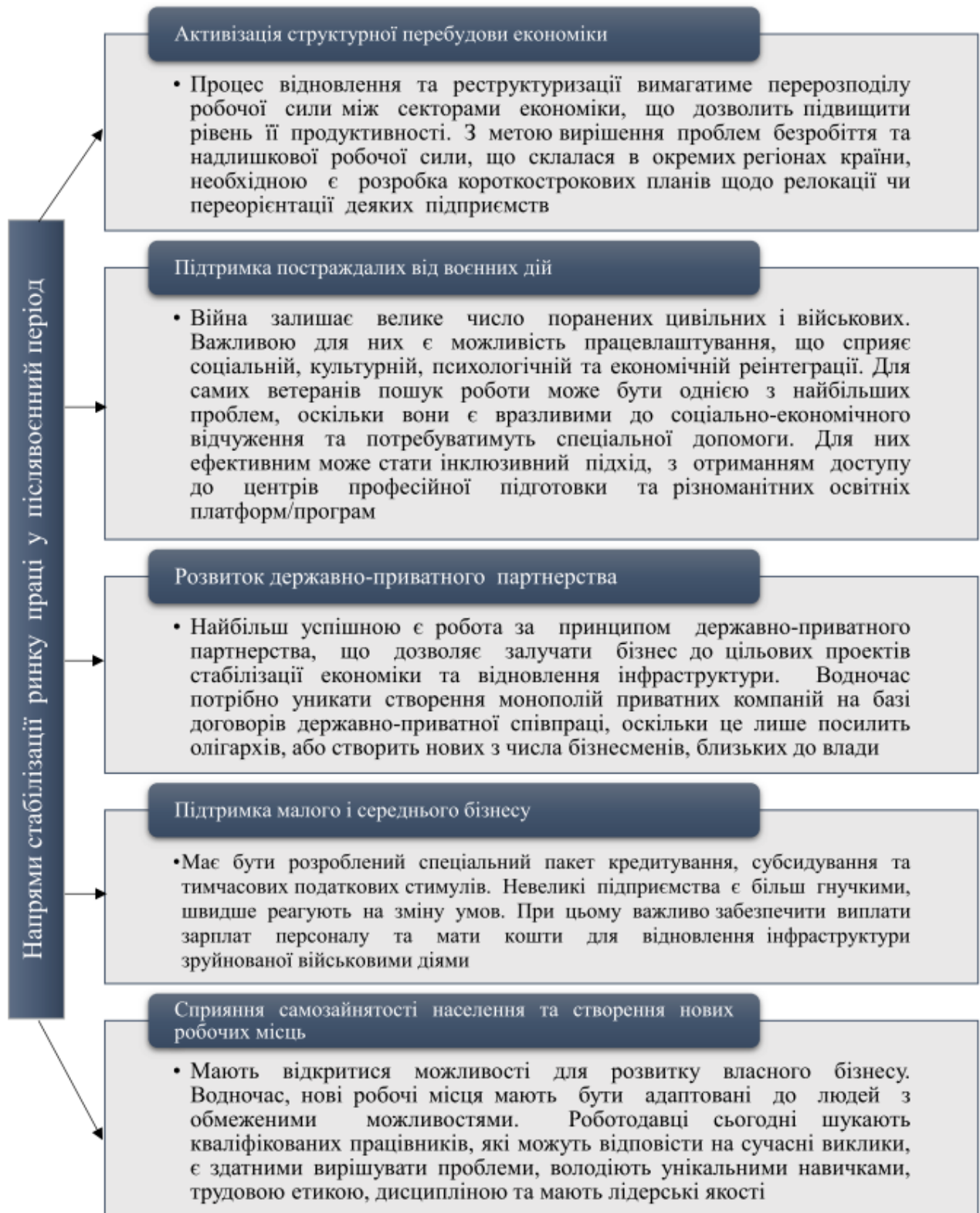

Рисунок 3.1 – Напрями стабілізації ринку праці у післявоєнний період

– законодавчі ініціативи. Важливо розробити законодавчі ініціативи, які забезпечать пріоритетне використання вітчизняних трудових ресурсів, одночасно зберігаючи можливості для залучення іноземних працівників. Це допоможе знизити побоювання щодо соціальної напруженості та культурних відмінностей, що можуть виникнути внаслідок великої кількості іноземців на ринку праці.

Ці заходи сприятимуть стабілізації ринку праці та створять умови для його сталого розвитку в поствоєнний період.

Аналіз ринку праці в Україні вимагає використання новітніх підходів і технологій для збору та аналізу даних, що стосуються навичок робочої сили, включаючи досвід, здатності, бажання професійного розвитку, демографічні показники та потреби в навчанні в різних секторах і регіонах. Сучасні платформи для аналізу даних можуть бути використані для визначення потреб ринку праці та адаптації програм навчання, які відповідають цим вимогам.

Необхідно також розробити систему короткострокового прогнозування попиту на нові спеціальності, кваліфікації, компетенції та навички на локальних і регіональних ринках праці. Це дозволить підготувати висококваліфікованих фахівців, які зможуть задовольнити вимоги ринку праці і забезпечити сталий розвиток економіки.

Значні зміни в економічній структурі та зростання потреби у кваліфікованих працівниках можуть спричинити збільшення диспропорцій на ринку праці. Це може призвести до швидшого зростання зарплат у деяких секторах, ніж продуктивності праці, що стимулюватиме повернення мігрантів через зростання попиту на робочі місця.

Розробка «мапи попиту» на робочі місця в країні дозволить врахувати регіональні особливості ринку праці. Зарплата залишатиметься одним із ключових чинників, які визначатимуть дефіцит працівників у певних сферах. Однак, для деяких професій, особливо в менш розвинених регіонах, навіть підвищення зарплат не гарантує притоку кваліфікованих кадрів. Важливо також розуміти, що ринок праці не є єдиним механізмом на національному рівні,

оскільки різні професії та регіони мають свої особливості. Професії, які мають доступ до міжнародного ринку, такі як програмування, можуть не мати проблем з працевлаштуванням, тоді як у місцевих сферах, орієнтованих на внутрішній ринок, ситуація складніша.

Визначення секторів економіки та регіонів, які потребують додаткових кадрів, стане основою для націлення мігрантів на заповнення цих вакансій. Важливо створити список професій, яких не вистачає на внутрішньому ринку, і залучати іноземців відповідно до цих потреб. Інакше може виникнути ризик збільшення рівня безробіття серед місцевих мешканців.

У підтримці бізнесу також криється ключ до розвитку ринку праці. Для стимулювання економічного зростання потрібно зменшити податковий тиск на малий і середній бізнес, полегшити адміністративне навантаження та забезпечити доступ до кредитів для підприємців. Програми підтримки стартапів та малого бізнесу можуть допомогти створити нові робочі місця, сприяючи економічному зростанню. Створення умов для доступу до дешевих кредитів і грантів на створення нових робочих місць стане важливим кроком для активізації економічної діяльності та створення нових вакансій.

Удосконалення системи бронювання робочих місць та працівників є важливим елементом в умовах мобілізації та міграції. Необхідно створити механізм, що дозволить збалансувати вимоги оборони з потребами економіки, включаючи бронювання не тільки робочих місць, але й самих працівників. Для цього потрібно впровадити автоматичне продовження бронювання та можливість подання обґрунтованих заявок на збільшення кількості заброньованих осіб.

У той же час важливо зосередитись на «білих» зарплатах та виведенні працівників із «тіні», що дозволить не тільки залучити кілька мільйонів нових робітників, але й підвищити податкові надходження, що має позитивний вплив на пенсійне забезпечення в майбутньому. Для цього варто впровадити програми легалізації заробітної плати тих, хто працює неофіційно.

Гендерний фактор також відіграє важливу роль у зміні ситуації на ринку праці. Перегляд гендерних стереотипів та заохочення залучення жінок до професій, де домінують чоловіки, може суттєво змінити ринок праці. Гендерна рівність сприяє сталому розвитку та підвищує ефективність праці, знижуючи ризик соціальних конфліктів і збільшуючи рівень задоволення працівників.

Дистанційна робота та гнучкий графік роботи, які стали популярними під час пандемії, можуть залишатися важливими інструментами на ринку праці. Гнучкість в організації робочого часу дає можливість жінкам, студентам, пенсіонерам та особам з інвалідністю поєднувати роботу з іншими обов'язками. Такі формати також допоможуть працевлаштувати внутрішньо переміщених осіб та українців за кордоном.

Залучення молоді до трудової діяльності є ключовим для розвитку країни. Державна політика повинна включати прозорі та ефективні механізми для стимулювання роботодавців до працевлаштування молодих людей, а також змінювати стереотипи щодо їх професійних навичок. Активна політика молодіжної зайнятості є стратегічною інвестицією в майбутнє країни.

Для досягнення поставлених цілей необхідно створити комплексну та ефективну систему регуляторних, мотиваційних та стимулювальних заходів, спрямованих на:

- підтримку молоді у працевлаштуванні, зокрема через надання можливостей для отримання першого робочого місця;
- оновлення системи професійної підготовки та перепідготовки кадрів;
- поширення гнучких форм зайнятості, що відповідатимуть сучасним вимогам ринку праці;
- стимулювання попиту на робочу силу, зокрема через формування державного замовлення для стратегічно важливих спеціальностей;
- заохочення роботодавців до найму молодих фахівців;
- розвиток державної підтримки молодіжних підприємницьких ініціатив, що знизить рівень безробіття серед молоді та сприятиме зменшенню трудової міграції.

Щодо працевлаштування ветеранів, на сьогоднішній день законодавчі норми, що регулюють трудові права цієї категорії, не є уніфікованими, що ускладнює доступ до інформації та пільг. Потрібно запровадити програми допомоги ветеранам, особливо тим, хто має обмежені можливості. Важливим є також створення системи підтримки, яка включатиме перепідготовку, фінансування освіти, співпрацю з роботодавцями та менторські програми.

Для людей з інвалідністю необхідно створити робочі місця з урахуванням їхніх особливих потреб та спростити бюрократичні бар'єри. Програми перепідготовки та навчання, доступні для всіх бажаючих, включаючи осіб з інвалідністю, допоможуть скоротити розрив між попитом і пропозицією на ринку праці.

Не менш важливим є забезпечення ефективного соціального діалогу, який стане основою для впровадження трудових реформ. Важливо, щоб цей діалог був практичним і дієвим на всіх рівнях – національному, галузевому та регіональному, з чіткими механізмами контролю та відповідальності.

Комунікаційна кампанія також є важливою частиною цієї стратегії. Вона повинна сприяти зміні стереотипів щодо ролі жінок, людей з інвалідністю та пенсіонерів на ринку праці, сприяючи створенню інклюзивного середовища та умов для їхньої трудової діяльності.

Для оптимізації ринку праці необхідно комплексно вирішувати питання працевлаштування різних категорій населення. Це включає підтримку молоді через створення перших робочих місць, оновлення професійної підготовки, стимулювання гнучких форм зайнятості та підтримку підприємництва. Також важливими є заходи для працевлаштування ветеранів та людей з інвалідністю, що потребують зменшення бюрократичних бар'єрів і доступу до перекваліфікації. Соціальний діалог повинен мати реальний вплив на вирішення проблем безробіття, а комунікаційні кампанії сприятимуть зміні стереотипів і створенню інклюзивного середовища.

Висновки до розділу 3

Зміна вікової структури населення є однією з основних загроз для українського ринку праці. Аналіз виявляє необхідність адаптації ринку праці через активізацію участі старших вікових груп, зокрема через професійну перепідготовку, гнучкі умови праці та стимулювання роботодавців до залучення працівників пенсійного віку. Ці заходи дозволять зменшити навантаження на пенсійну систему і водночас зберегти економічну активність.

Значний відтік трудових ресурсів за кордон та внутрішня міграція через війну загострюють проблему дефіциту робочої сили. Аналіз підкреслює важливість створення умов для повернення трудових мігрантів, покращення умов праці та життя для внутрішньо переміщених осіб, а також залучення кваліфікованих працівників з інших країн. Особливої уваги потребує підтримка молоді, яка є стратегічним резервом для майбутнього економічного зростання.

Окреслено необхідність комплексного підходу до створення робочих місць через відновлення економіки, розвиток малого бізнесу та модернізацію системи професійної освіти. Успішна реінтеграція ветеранів, людей з інвалідністю та інших уразливих груп є вирішальним чинником для забезпечення соціальної згуртованості й економічної стабільності.

Системний підхід до демографічних і трудових викликів дозволить забезпечити стійкість ринку праці України, водночас зберігаючи трудовий потенціал і сприяючи соціально-економічному розвитку в довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Отримані результати дослідження дають змогу сформулювати наступні висновки:

1. Демографічна криза в Україні є результатом тривалого впливу низки чинників, включаючи низький рівень народжуваності, високу смертність і значну міграцію населення. У роботі розглянуто економічні, соціальні та політичні чинники цього явища, які зумовлюють зменшення чисельності населення. Виявлено, що ключовими тригерами кризи стали недостатня підтримка сімей із дітьми, низький рівень охорони здоров'я та обмежені можливості працевлаштування в регіонах. Така ситуація вимагає комплексного підходу до подолання проблеми.

2. У дослідженні обґрунтовано, що демографічні зміни суттєво впливають на структуру та динаміку ринку праці. Зменшення працездатного населення призводить до нестачі робочої сили у ключових секторах економіки, особливо в сільському господарстві, будівництві та промисловості. Водночас старіння населення посилює навантаження на соціальну систему, що ускладнює забезпечення стабільного економічного розвитку. Особливу увагу приділено дисбалансу між попитом на кваліфікованих працівників і їхньою пропозицією.

3. Розглянуто теоретичні засади державної демографічної політики показав. Наголошено на необхідності посилення підтримки молодих сімей, стимулювання народжуваності через податкові пільги, програми доступного житла та забезпечення якісних медичних і освітніх послуг. Також наголошено на необхідності інтеграції довгострокових стратегій у державну політику, спрямованих на запобігання депопуляції.

4. Досліджено ключові демографічні тенденції, серед яких скорочення чисельності населення та регіональні диспропорції. У багатьох регіонах спостерігається критичне зменшення населення через міграцію та зниження народжуваності. Виявлено, що міграційні процеси особливо впливають на демографічний стан, посилюючи негативні наслідки кризи.

5. У роботі показано, що міграційні втрати є одним із найсерйозніших викликів для демографічної стабільності України. Зокрема, вимушена міграція, спричинена війною, значно зменшує чисельність молодого працездатного населення. Важливим аспектом є те, що трудові мігранти часто не повертаються, що призводить до втрати кваліфікованих кадрів. Підкреслено необхідність розробки ефективних механізмів реєміграції та інтеграції мігрантів у національний ринок праці.

6. Демографічна криза зумовлює суттєві структурні зміни на ринку праці. У роботі акцентовано увагу на посиленні конкуренції за кваліфікованих працівників, що сприяє зростанню нерівності між регіонами. Встановлено, що зменшення чисельності молоді ускладнює залучення нових кадрів до інноваційних галузей, що уповільнює економічний розвиток.

7. Одним із ключових напрямів подолання демографічної кризи є адаптація ринку праці до старіння населення. У роботі запропоновано низку заходів, включаючи розвиток гнучких форм зайнятості, підтримку працевлаштування осіб старшого віку та впровадження програм професійного навчання. Особливу увагу приділено необхідності популяризації ідеї «навчання впродовж життя».

8. Запропоновано заходи для удосконалення міграційної політики України, спрямовані на збереження трудового потенціалу. Зокрема, рекомендовано створити сприятливі умови для повернення мігрантів, забезпечити підтримку їхнього працевлаштування та розвивати програми стимулювання регіональної зайнятості.

9. Розроблено комплекс заходів для відновлення ринку праці в умовах поствоєнної відбудови. Акцентовано увагу на розвитку цифрової економіки, підтримці підприємництва, модернізації системи професійної освіти. Успішна реінтеграція ветеранів, людей з інвалідністю та інших уразливих груп є вирішальним чинником для забезпечення соціальної згуртованості й економічної стабільності. Також рекомендовано інтегрувати національну стратегію зайнятості з програмами міжнародної допомоги.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Батиченко С. П., Мельник Л. В. Сучасні особливості демографічної ситуації в Україні. *Географія та туризм*. 2021. Вип. 65. С. 50-56.
2. Шуміло О. С., Н. О. Савченко Аналіз наукових підходів до визначення суті понять кризи та антикризового управління підприємством. *Бізнес Інформ*. 2021. № 4. С. 11-16.
3. Тітенко Л. В., Кушнір Л. Л. Вітчизняна демографічна криза з погляду політекономії. *Проблеми економіки*. 2019. № 1. С. 141-148.
4. Демографія : навч. посіб. для студентів ВНЗ / З. О. Пальян ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2014. 222 с.
5. Статистичне дослідження соціально-економічних і демографічних процесів : монографія / [Ю. О. Ольвінська та ін.] ; за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Ю. О. Ольвінської ; Одес. нац. екон. ун-т. Київ : Гуляєва В. М., 2021. 206 с.
6. Непиталюк А. Детермінанти забезпечення демографічної стійкості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 4. С. 44–59.
7. Назарова О. Ю. Сучасні фактори і тенденції розвитку демографічних процесів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Економічна*. 2011. № 970. С. 286-290.
8. Грицко Р. Ю., Паславська В. В., Грицко О. М. Проблеми забезпечення здоров'я населення в умовах війни в Україні. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5. С. 15-26.
9. Тополь О. В., Васюта О. І. Репродуктивні установки як регулятори демографічної поведінки сучасної української молоді. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 2. - С. 73-78.
10. Сучасна демографічна ситуація в Україні: проблеми та перспективи : монографія / Леся Заставецька, Тарас Заставецький. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 115 с.

11. Суптело О. С. Демографічні трансформації в період постіндустріального переходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2020. Вип. 12. С. 32-42.
12. Населення України: демографічні складові людського розвитку : монографія / Аксьонова С. Ю. та ін. ; за ред. О. М. Гладуна ; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Умань : Сочінський [вид.], 2015. 178 с.
13. Державне управління демографічними процесами [Текст] : монографія / Олександр Овдін ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. - Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. - 311 с.
14. Населення України: Імперативи демографічного старіння [Текст] : [монографія] / [Аксьонова С. Ю. та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи, Фонд ООН в галузі народонаселення. - Київ : Адеф-Україна, 2014. - 285 с.
15. Коломієць О. Регулювання зайнятості літніх людей: від підвищення пенсійного віку до створення умову для реалізації трудового потенціалу. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 2. С. 23-28.
16. Саблук Г. І. Особливості регулювання зайнятості жінок села в системі ринку трудових ресурсів. *Економіка АПК*. 2016. № 8. С. 53-60.
17. Габрель М. М. Лисяк Н. М., Габрель М. М. Індустріалізація та урбанізація простору України: нові реалії. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. № 4. С. 5-15.
18. Корягіна Т. В., Черба В. М., Тараненко В. Є. Вплив старіння населення на соціально-економічний розвиток країни. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 1(2). С. 40-46.
19. Лібанова Е. М. Інноваційні важелі демографічної політики. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія : Економіка та менеджмент*. 2016. № 9. С. 21-33.
20. Григор'єва С. В. Основи демографії. Текст лекцій. Харків : НТУ «ХП», 2010. 77 с.

21. Демографія: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «соціальні та поведінкові науки» спеціальності 054 «Соціологія» / ДБТУ ; уклад. І. Данченко, Н.Моїсєєва. Харків, 2023. 62с.
22. Денисова А. В. Зарубіжний досвід регулювання демографічної політики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 134-137.
23. Новак І. Демографічна стратегія на тлі депопуляції. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 1. С. 55-58.
24. Грішнова О. А., Харазішвілі Ю. М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 65-80.
25. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Непиталюк А. В. Демографічна стійкість суспільства як основа економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 14-19.
26. Терещ В.М. Роль народжуваності у відтворенні населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 1. С. 131-138.
27. Чисельність населення та середня чисельність за періоди року. *Державна служба статистики України* URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/kn/kn_0122_ue.xls
28. Формування приросту (скорочення) чисельності населення по регіонах. *Державна служба статистики України* URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/fp/fp_0122_ue.xls
29. Руденко В. С. Демографічна криза, як ключова загроза соціальній безпеці регіону: сучасний стан, причини, тенденції та шляхи покращення ситуації. *Науковий вісник Міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології*. 2023. Т. 2, № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sbiasemst_2023_2_2_7 (дата звернення 05.09.2024).
30. Населення. Річні данні. *Державна служба статистики України* URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/nas_rik/nas_90-2021.xlsx (дата звернення 05.09.2024).

31. Гладун О. М. Вплив російсько-української війни на демографічну ситуацію в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2024. № 5. С. 50-54.
32. Немець Л. М., Барило І. М. Трансформація статеві-вікової структури населення (на прикладі Полтавської області). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Геологія. Географія. Екологія*. 2014. № 1098, Вип. 40. С. 96-100.
33. Пеняк Ю. С., Ментей О. С. Аналіз тенденції демографічної ситуації в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 3. С. 127-132.
34. Міграційний рух населення у 2002-2021 роках. *Державна служба статистики України* URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/mr/mrn_tm_02_20_ue.xls (дата звернення 20.09.2024).
35. Гавловська Н. І., Рудніченко Є. М., Ядуча С. Й. Дослідження міграційних процесів в Україні: стан і тенденції. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 4(2). С. 307-310.
36. Срібна Є. В., Ступницький В. В., Ступницька Н. І. Контекст сучасних тенденцій міжнародних міграційних процесів. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Вип. 3. С. 148-162.
37. Ткачук Ю. В., Малишенко Л. О. Основні тенденції трудової міграції в контексті сучасних міжнародних міграційних процесів. *Політикус*. 2019. Вип. 5. С. 70-74.
38. Повна С., Рудяк М. Соціально-економічний розвиток України як визначальний фактор міграційних тенденцій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4. С. 52-60.
39. Кількість українських біженців у Європі досягла майже 8 мільйонів осіб: свіжі дані від ООН. *zakordon.24tv.ua* URL: <https://zakordon.24tv.ua/evropi->

mayzhe-8-milyoniv-bizhentsiv-ukrayini-yaki-krayini-priynyali_n2231142 (дата звернення 20.09.2024).

40. Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPSM__custom_6182348/default/table?lang=en (дата звернення 20.09.2024).

41. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. *Центр економічної стратегії* URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/> (дата звернення 20.09.2024).

42. Ukraine - Returns Report - General Population Survey. Round 13. *IOM* URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-13-june-2023> (дата звернення 20.09.2024).

43. Моніторинг кордону УВКБ ООН на міжнародних пунктах перетину кордону. Жовтень 2024 року. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2024/06/UNHCR-BCP-Snapshot-October-2024_UKR.pdf (дата звернення 20.09.2024).

44. Fleeing Ukraine. Displaced People`s Experiences in the EU. *European Union Agency for Fundamental Rights*. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2023-ukraine-survey_en.pdf (дата звернення 20.09.2024).

45. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р. *Міністерство соціальної політики України* URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/> (дата звернення 20.09.2024).

46. Інфляційний звіт. Квітень 2024 року. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf (дата звернення 20.09.2024).

47. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства, Центр Разумкова, 2023, 265 с.

48. В Мінекономіки ознайомили місію МВФ зі «Зроблено в Україні» та економічною ситуацією в державі. *me.gov.ua* URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d525aed5-f033-42f6-baf3-3a5cf8da79af&title=OznaiomiliMisiiuMvfZizroblenoVUkrain> (дата звернення 03.10.2024).

49. Чисельність працездатного населення в Україні скоротилася на 40%. *Укрінформ* URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricsociety/3874558-ciselnist-pracezdatnogo-naselenna-v-ukraini-skorotilasa-na-40-ekspertka.html> (дата звернення 03.10.2024).

50. Зеленський розкрив чисельність Збройних сил України. *УНІАН* URL: <https://www.unian.ua/war/zelenskiy-rozkriv-skilkizaraz-viyskovih-u-zsu-12526479.html> (дата звернення 03.10.2024).

51. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Міжнародна організація з міграції, квітень 2024

52. Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 року. *НІСД* URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu> (дата звернення 03.10.2024).

53. Дослідження економічних можливостей у прифронтових та звільнених українських громадах. *Київський міжнародний інститут соціології (KMIC)*

URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20240806_z/PRESENTATION%20ECONOMIC%20OPPORTUNITIES%20IN%20THE%20FRONTLINE%20-%20July%202024%2C%20UCBI4%2C%20UKR.pdf (дата звернення 03.10.2024).

54. В Мінекономіки ознайомили місію МВФ зі «Зроблено в Україні» та економічною ситуацією в державі. Міністерство економіки України URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d525aed5-f033-42f6-baf3-3a5cf8da79af&title=OznaiomiliMisiiuMvfZizroblenoVUkaini> (дата звернення 03.10.2024).

55. Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 р. за підтримки

Фонду Конрада Аденауера в Україні. *Центр Разумкова* URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/trudovi-resursydlia-povoiennogo-vidnovlennia-ukrainy-cherven-2024r> (дата звернення 03.10.2024).

56. Кадровий дефіцит в Україні: яких фахівців бракує найбільше. *24tv.ua* URL: https://24tv.ua/trends24/defitsit-kadriv-ukrayini-de-fahivtsivbrakuye-naybilshe_n2627064 (дата звернення 03.10.2024).

57. Ставлення молоді до власного бізнесу: Україна та ЄС. *Rating Lab*. URL: <https://ratinglab.org/research/attitude-of-young-people-to-the-own-business> (дата звернення 03.10.2024).

58. Ринок праці для пенсіонерів: які вакансії та зарплатню пропонують? *Liga.net* URL: <https://www.liga.net/ua/all/opinion/rynok-pratsi-dlia-pensioneriv-iaki-vakansii-ta-zarplatniu-proponuiu> (дата звернення 03.10.2024).

59. Скільки людей перебуває на обліку в центрах зайнятості як безробітні. *hromadske.ua* URL: <https://hromadske.ua/ekonomika/229479-skilky-liudey-perebuvaiut-na-obliku-u-tsentri-zayniateosti-iak-bezrobitni-vidpovid-kerivnytsi> (дата звернення 03.10.2024).

60. Олена Мельник: Скоро у професій, притаманних чоловікам, буде жіноче обличчя. *rbc.ua* URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/olena-melnik-skoro-profesiy-pritamannih-cholovikam-1708435812.html> (дата звернення 03.10.2024).

61. Руйнування стереотипів: як жінки в Україні опановують «чоловічі» професії URL: https://24tv.ua/business/yak-zhinkiukrayini-opanovuyut-cholovichiprofesiyi_n2624124 (дата звернення 03.10.2024).

62. Чи усвідомлює держава весь ризик подальшої тінізації ринку праці та її наслідки для української економіки? *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/chi-usvidomljuje-derzhava-ves-rizik-podalshojitinizatsiji-rinku-pratsi-ta-jijinaslidki-dlja-ukrajinskoji-ekonomiki.html> (дата звернення 03.10.2024).

63. Андрєєва О., Гакман А. Теоретичний базис активного старіння населення України. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2021. № 1. С. 13-18.

64. Мартинова Л. Б. Старіння населення як виклик відтворенню соціально-демографічного потенціалу *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2016. № 2. С. 16-23.
65. Кірнос І. О. Адаптація державної політики до наслідків старіння населення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12(1). С. 128-133.
66. Захарова О. В. Демографічне старіння населення: наслідки та перспективи для України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2018. № 9. С. 11-15.
67. Чалюк Ю. О. Срібна економіка: демографічні зміни та економічні можливості. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2023. № 1. С. 50-59.
68. Гаврилюк О. Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб унаслідок війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 1. С. 114-132.
69. Мульська О. П., Сорочак О. З. Удосконалення політики регулювання міграційних процесів в умовах соціально-економічної нестабільності: інституціональний підхід. *Innovation and Sustainability*. 2023. Iss. 2. С. 18-30.
70. Ульянова Г. В. Міграція молоді та міграційна політика України. *Право та державне управління*. 2018. № 2(2). С. 150-153.
71. Соколова Л. В., Дюжев В. Г. На шляху економічного зростання України: людський капітал. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 68. С. 57-66.
72. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації razumkov.org.ua URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення 03.11.2024).